

บทที่ ๒

ความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟ บ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟ บ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาในอดีต ดังต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติบ้านหนองเขื่อนช้าง

จังหวัดมหาสารคามตั้งอยู่ตอนกลางของภาคอีสาน มีชนหลายเผ่า เช่น ชาวไทยพื้นเมืองพูด ภาษาอีสาน ชาวไทยข้อย และชาวผู้ไท ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี “ฮีตสิบสอง” ประกอบอาชีพด้านกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายมีการไปมาหาสู่กัน ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันตามแบบของคนอีสานทั่วไป

เมืองมหาสารคามนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านลาดกุดยางใหญ่ขึ้นเป็นเมือง เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๔๐๘ โดยแยกพื้นที่และพลเมืองราวสองพันคนมาจากเมืองร้อยเอ็ด และโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวมหาชัย (กวด ภาณุตานนท์) เป็นพระเจริญราชเดชเจ้าเมือง มีท้าวบัวทอง เป็นผู้ช่วยขึ้นกับเมืองร้อยเอ็ด ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้แยกเมืองมหาสารคามขึ้นกับกรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ และร้อยเอ็ดได้แบ่งพลเมืองให้อีกเจ็ดพันคน พลเมืองเดิมอพยพมาจากเมืองจำปาศักดิ์ ท้าวมหาชัยและท้าวบัวทองนั้น เป็นหลานโดยตรงของพระยาขัติยวงศา(สีลัง) เจ้าเมืองคนที่ ๒ ของเมืองร้อยเอ็ด เดิมกองบัญชาการของเมืองมหาสารคามตั้งอยู่ที่เนินสูงแห่งหนึ่งใกล้กุดนางไย ได้สร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และศาลมเหศักดิ์ขึ้นเป็นที่สักการะของชาวเมือง^๑

^๑องค์การบริหารส่วนตำบลท่าสองคอน, แผ่นประชาสัมพันธ์องค์การบริหารส่วนตำบล, (มหาสารคาม : องค์การบริหารส่วนตำบลท่าสองคอน พิมพ์เผยแพร่, ๒๕๕๕) หน้า ๑ – ๒.

ประวัติหมู่บ้าน

บ้านหนองเขื่อนช้าง เป็นหมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๓๐ โดยประชาชนที่อพยพมาจากบ้านเมืองหงส์เมืองทองจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเดิมดินแดนนี้เป็นป่าคงคามีสัตว์นานาชนิด ตรงใจกลางมีหนองน้ำเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ มีโขลงช้างจำนวนมากมาอาบน้ำอยู่เป็นประจำจนกลายเป็น “เขื่อนช้าง” และได้เพี้ยนมาเป็นเขื่อนช้าง จึงเรียกว่า บ้านหนองเขื่อนช้าง

สภาพพื้นที่

บ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมืองมหาสารคาม ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันตกตามทางหลวงหมายเลข ๒๐๘ มหาสารคาม – โกสุมพิสัย แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าหมู่บ้านอีกประมาณ ๒ กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด ๕ ตารางกิโลเมตร เป็นที่ราบลุ่ม ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในการเกษตร มีพื้นที่การเกษตร ๕,๖๔๘ ไร่

การปกครอง อยู่ภายใต้การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าสองคอน ได้แก่ หมู่ ๗ , ๑๓ และ หมู่ ๒๐

สภาพเศรษฐกิจและอาชีพ ประชากรส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ อาชีพทำนา และทำไร่ นอกจากนี้ยังมีอาชีพเสริม อาทิเช่น การทอผ้า (ผ้าไหม, ผ้าพื้นเมือง) ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นอย่างมาก และเลี้ยงสัตว์ นอกเหนือจากประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักแล้ว ยังประกอบอาชีพอื่นๆ ได้แก่ อาชีพรับจ้าง ค้าขาย ควบคู่กันไป

ทิศเหนือ ติดกับลำน้ำชี อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

ทิศใต้ ติดกับตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ทิศตะวันออก ติดกับตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และติดกับตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ทิศตะวันตก ติดกับตำบลแก้งแก อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม^๒

^๒ องค์การบริหารส่วนตำบลท่าสองคอน, ที่ตั้งและอาณาเขต ตำบลท่าสองคอน, แผ่นประชาสัมพันธ์องค์การบริหารส่วนตำบล, (มหาสารคาม : องค์การบริหารส่วนตำบลท่าสองคอน พิมพ์เผยแพร่, ๒๕๕๕) หน้า ๓.

๒.๒ วิวัฒนาการของประเพณีและพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟ

การทำบุญบั้งไฟคนทั้งหลายจะนึกถึงประเพณีหรือพิธีกรรมทางภาคอีสาน ซึ่งเป็นสิ่งที่จัดขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรมการขอฝน เนื่องจากเชื่อว่า ถ้าปีไหนเมื่อถึงฤดูกาลทำนาแล้วฝนไม่ตกแล้วฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลแปลว่าปีนั้นเป็นฤดูแล้งไม่มีน้ำในการทำ การเกษตร หรือแม้แต่จะอุปโภคหรือบริโภคก็ไม่มี ดังนั้นจึงต้องทำพิธีกรรมการขอฝนกับ พระยาแถนผู้ซึ่งเป็นเทวดาหรือเทพบนท้องฟ้าที่มีฤทธิ์มาก สามารถที่จะดลบันดาลให้ฝนตกได้ (ในความเชื่อของผู้คนแถบภาคอีสาน) ดังนั้นประชาชนชาวอีสานจึงเลือกใช้วิธีการจุดบั้งไฟโดยใช้บั้งไฟเป็นสื่อในการสื่อสารกับพระยาแถน เพื่อได้มาซึ่งฝน

ปัจจุบัน เวลาที่ได้ล่วงเลยผ่านไปตามยุคสมัยผู้คนก็เริ่มที่จะปรับเปลี่ยนตัวเองเพื่อ สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบันให้มากยิ่งขึ้น เพราะเทคโนโลยีสมัยใหม่เริ่มมีอิทธิพล ต่อวิถีชีวิตของผู้คนมากขึ้น ประเพณีดั้งเดิมก็เริ่มที่จะลดน้อยลงไปเรื่อยๆ บางพิธีกรรมสูญสิ้น ไปเลยถึงแม้จะมีให้เห็นบ้างก็มีน้อย และก็มักปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน

ประเพณีของชาวอีสานที่ปฏิบัติกันเป็น ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับทาง พระพุทธศาสนา โดยส่วนใหญ่ชาวอีสานมีความเชื่อต่อหลักบุญกรรมของพุทธศาสนามาก มีความเชื่อในเรื่องบุญ เมื่อใครผู้ทำบุญไว้มาก ทำกุศลไว้มาก เกิดมาแล้วก็จะได้เป็นมนุษย์ เป็น คนมั่งมีศรีสุขร่ำรวยด้วยแก้วแหวนเงินทองมีคนนับหน้าถือตา มีความเจริญ เมื่อล้มตายจาก โลกนี้ไปก็จะได้เสวยผลบุญผลกุศลอยู่เมืองฟ้าเมืองสวรรค์ แต่ถ้าหากทำความชั่วไว้มากเมื่อ ตายจากโลกนี้ไปก็จะได้ไปเกิดเมืองนรก อบายภูมิ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับ การทำบุญทางพุทธศาสนาจึงมีการปฏิบัติกันสืบมา เรียกว่าฮีตสิบสอง อันเป็นประเพณีของ ชาวอีสานที่ปฏิบัติมาแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน ฮีตสิบสองนี้นับว่ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิต ของคนอีสานเป็นอย่างมาก เป็นประเพณีที่มุ่งหมายให้คนทำบุญและมีการพบปะกันในสังคม ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นรู้จักและคุ้นเคยกัน^๓

คำว่า “ฮีต” หรือ “รีต” หรือ “จารีตประเพณี” หมายความว่า “ประเพณี อันเนื่อง ด้วยศีลธรรมซึ่งคนส่วน รวมถือว่ามีค่าแก่สังคม ใครประพฤติฝ่าฝืนหรือดเว้น ไปไม่กระทำ ตามที่กำหนดไว้ ถือว่าผิดเป็นชั่ว” ฮีตสิบสองของชาวอีสานเป็นฮีตที่บริสุทธิ์ เป็นเรื่องของ ความ เชื่อ ในพระพุทธศาสนาและประเพณีนิยมพื้นบ้านเป็นประเพณีที่สมาชิกในสังคมจะได้

^๓ อภิศักดิ์ โสมอินทร์, โลกทัศน์อีสาน, (กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า

มีโอกาสร่วมชุมชนกันทำบุญประจำทุกๆ เดือนของรอบปี ผลที่ได้รับคือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนายิ่งขึ้นทำให้ได้มีโอกาสพบปะและรู้จักมักคุ้นกัน รวมทั้งเป็นจารีตบังคับให้ทุกๆ คนเสียสละทำงาน ร่วมกัน เมื่อว่างจากงานประจำแล้ว ดังนั้นประเพณีฮิตสิบสองก็คือประเพณีสิบสองเดือน จึงหมายถึงประเพณีที่ประชาชนชาวอีสานได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาในโอกาสต่างๆ ทั้งสิบสองเดือนในแต่ละปี ประเพณีทั้งสิบสองเดือนที่ชาวอีสานถือปฏิบัติกันมานั้นล้วนเป็นประเพณีที่ ส่งเสริมให้คนในชุมชน ได้ออกมาร่วมกิจกรรมพบปะสังสรรค์กัน เพื่อความสนุกสนานรื่นเริงและเพื่อความสามัคคีมีความรักใคร่กันของคนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการสืบทอดสิ่งที่ดีงามมาจวบจนปัจจุบัน ประเพณีอีสานส่วนใหญ่จะมีเอกลักษณ์แตกต่างจากประเพณีภาคอื่นๆ ประเพณีอีสาน ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง (แถบหลวงพระบางประเทศลาว) จึงจะเห็นได้ ว่าประเพณีของชาวอีสาน และชาวลาวมีความคล้ายกันเพราะมีที่มาเดียวกันและชาวอีสานและชาวลาวก็ไปมาหาสู่กันเป็นประจำ เยี่ยมญาติพี่น้องทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมระหว่างกันด้วย “ฮิต” แปลว่า “จารีต” คือสิ่งที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน ฮิตนี้มักจะมีการปฏิบัติกันเป็นประจำเดือน ครบสิบสองเดือนหรือหนึ่งปี จึงเรียกว่า “ฮิตสิบสอง”^๔

อีสานมีการนับถือประเพณีอย่างเคร่งครัดมาแต่ครั้งโบราณ และเป็นประเพณีของท้องถิ่นสืบมาหลายร้อยปี เรื่องฮิตสิบสองคลองสิบสี่ เป็นเรื่องทางศาสนา จึงน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่บริเวณนี้แล้ว เรียกกันสั้นๆ ว่า ฮิต-คลอง หรือถ้าจะเรียกให้เป็นแบบชาวบ้านแท้กว่า “เปิงบ้านเปิงเมือง”^๕ เรื่องฮิตสิบสองคลองสิบสี่นี้ มีผู้สูงอายุหลายท่านกล่าวไว้คล้ายๆ กัน จะต่างบ้างก็เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้เพราะครั้งโบราณด้านหนังสือยังไม่เจริญ อาศัยการบอกเล่าจดจำกันมาเป็นส่วนใหญ่ที่เขียนไว้นั้นเป็นส่วนน้อย^๖

ฮิตสิบสองคลองสิบสี่ สมัยแต่ก่อนเป็นธรรมเนียมของคนล้านช้าง ซึ่งก็รวมเอาทั้งลาวและคนอีสานนั่นเอง เข้าใจว่าแต่เดิมคงจะถือว่าเป็นกฎหมายของชุมชนก็ได้ หรือเรียก

^๔ ประมวล พิมพ์เสน , ฮิต ๑๒ กอง ๑๔ ประเพณี ผูกเสี้ยว , (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

^๕ เปิงบ้านเปิงเมือง แปลว่า ประเพณีหรือสิ่งที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาในท้องถิ่นนั้นๆ

^๖ ศิริวัฒน์ คำวันสา , อีสานคดี เนื่องในงานการละเล่นพื้นบ้าน , (คณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๒๑), หน้า ๑.

ในสมัยนี้ว่ากฎสังคมนั่นเอง แต่ปัจจุบันไม่ได้พบว่าเป็นกฎหมาย แต่ยังมีการปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปในอีสาน จึงกล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของคนอีสานได้บันทึกไว้ในอิตลิบสองคลองสิบสี่^๓

อิตลิบสอง นับว่ามีความสำคัญมาก เป็นประเพณีที่มุ่งหมายเพื่อทำบุญและการพบปะกันในสังคมทำให้ประชาชนในท้องถิ่นรู้จักและคุ้นเคยกัน อิตลิบสองของชาวอีสานที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือนคือ

เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม, เดือนยี่ บุญคูณลาน, เดือนสาม บุญข้าวจี, เดือนสี่ บุญเผา, เดือนห้า บุญสงกรานต์, เดือนหก บุญบั้งไฟ, เดือนเจ็ด บุญซำฮะ, เดือนแปด บุญเข้าพรรษา, เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน, เดือนสิบ บุญข้าวสาก, เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา, เดือนสิบสอง บุญกฐิน^๔

บุญบั้งไฟ หมายถึง บุญประเพณีประจำเดือนหกของชาวอีสานในประเพณีอิตลิบสอง หรือประเพณีสิบสอง เดือนที่สืบทอดและปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษวรรณกรรมทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ รวมทั้งความเห็นของคนทั่วไปมักจะอธิบายความสำคัญของบุญบั้งไฟกับวิถีชีวิตของคนอีสานในฐานะพิธีกรรมการขอฝนเพื่อความอุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมคือการทำนาเป็นอาชีพหลัก^๕

บุญบั้งไฟนับเป็นประเพณีบุญเก่าแก่ของลาวบุญหนึ่ง และบุญบั้งไฟนี้มักนิยมทำกันมากในระหว่างเดือน ๖ จึงเรียกว่าบุญเดือน ๖ ก็มี แต่ก็เป็นการประหลาดอยู่ว่า ประเพณีทำบุญเดือน ๖ หรือบุญบั้งไฟนี้ ไม่เห็นมีกล่าวไว้ในอิต ๑๒ คอง ๑๔ ของชาวหลวงพระบางดังกล่าวแล้ว และประเพณีบุญบั้งไฟก็ปรากฏว่าชาวหลวงพระบางไม่นิยมทำ

ตามที่ได้สืบค้นดู ในหมู่ชนนิยมทำบุญบั้งไฟนั้น เห็นมีแต่ในหมู่คนลาว จำพวกลาวลื้อแขวงสิบสองปันนา ลาวเชียงใหม่ ลาวเชียงขวาง ลาวเวียงจันทน์ และลาวอีหลายสานทั่วไป ทั้งหมดเว้นแต่ลาวโคราช ส่วนพวกไทยหรือลาวสยามนั้นไม่เคยเห็นทำบุญบั้งไฟเลย

คำว่า “บั้งไฟ” นี้ ลาวลื้อเรียกว่า จิหรอด และคำว่าจิหรอดนี้เองกลายมาเป็นจรวดในภาษาไทยเดี๋ยวนี้

ลาวเชียงใหม่เรียกบั้งไฟว่า จีบอกไฟ และชาวกรุงเทพฯ เรียกว่า บ้องไฟ

^๓ ประมวล พิมพ์เสน , อิต ๑๒ คอง ๑๔ ประเพณี ผูกเสี้ยว.

^๔ สาร สาระทัศนันทน์, อิตลิบสอง – คลองสิบสี่, หน้า ๑.

^๕ สุริยา สมุทคุปดี, หนังสือประวัติของอีสาน : การแพร่กระจายและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๓), หน้า ๕.

การทำบั้งไฟจุดนี้ แต่ดั้งเดิมทำจุดบูชาพระยาแถน หรือเทพเจ้าบนเมืองฟ้า ภายหลังมาเมื่อพวกเราได้นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ก็เลยจุดบูชาพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกัน กับประเพณีอื่นๆ ซึ่งแต่เดิมก็เป็นประเพณีพราหมณ์ เช่น ประเพณีตรุษสงกรานต์ เป็นต้น เมื่อได้นับถือพุทธศาสนา ก็เอาพุทธศาสนาเข้ามาแทรกจนทุกวันนี้ ประเพณีตรุษสงกรานต์อัน เป็นประเพณีพราหมณ์แท้ๆ ก็มีพุทธศาสนาเข้ามาแทรกเกินกว่าครึ่งแล้ว

อีกประการหนึ่ง ได้สังเกตเห็นว่าการทำบุญบั้งไฟในเดือน ๖ นี้ พิธีสำคัญอีก อันหนึ่งในปางบุญนี้ ที่ไม่เคยขาดนั้นคือการบวชและการเถรภิษก คือหุดตรงพระภิกษุให้มี ยศศักดิ์สูงตามฐานะ

ฉะนั้นจึงมีทางพอที่จะสันนิษฐานได้ว่า การบวชและการหุดที่ทำในวันบุญบั้งไฟ เดือน ๖ เพิ่งนี้ ก็เนื่องในวันเกิด วันตรัสรู้ และวันนิพพานของพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกัน แต่ การที่ท่านเรียกว่าวันเดือน ๖ เพิ่งนี้ว่า วันวิสาขบูชา นั้นเรียกตามชื่อดาวฤกษ์ “วิสาขะ” (ดาว แขนนาง) ที่พระจันทร์ต้องเดินผ่านในวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำทุกๆ ปีนั่นเอง และการบูชาระลึก หาคุณของพระพุทธเจ้าในวันนี้ จึงเรียกว่าวิสาขบูชา (การบูชาในวันวิสาขะ)

ดังนั้นการทำบั้งไฟ ก็คือทำจุดบูชาวันวิสาขะเหมือนกัน เพราะว่าคำว่าเซิ้งบั้งไฟ^{๑๑}โบราณท่านก็แต่งเอาเรื่องพระพุทธเจ้านิพพานมาเซิ้ง และคำเซิ้งท่านเรียกว่า “กาพย์พระ มุณี” มีคำขึ้นต้นว่า ดังนี้

อมพุทโธ	นโมเป็นเค้า
ข้าชีเว้า	กาพย์พระมุณี
พระมุณี	อยู่หัวเป็นเจ้า
เว้าเมื่อหน้า	ยังกว้างว่าหลัง
อนิจจัง	ลูกหลานเต็มบ้าน
อย่าจี้อัน	ปะฮืดครองธรรม
ให้พำเพ็ง	ภวานาอย่าขาด
ให้ตักบาตร	อย่าขาดวันศีล
ให้กินทาน	จ้งหันแม่ออก
เพ็นสอนบอก	อย่าเกิดโมโห
โตสอนโต	ฟังเอาจึงได้ ๗๗

^{๑๑} ดูคำอธิบาย, หน้า ๔๕.

นี้แสดงให้เห็นว่า คำเซ้งบั้งไฟแต่โบราณก็มีลักษณะ เป็นคำสอนของ พระพุทธศาสนาโดยตรง และอาการที่หัวหน้าพาเซ้งก็คือก้นกับหัวหน้าหรืออาจารย์ผู้พาว่า อิติปิโส ในเวลาแห่เทียนแห่ไฟอ้อมลิมในมือบุญวิสาขะนั้นก็เหมือนกัน ทั้งการแห่บั้งไฟอ้อมศาลา และลิมในเวลากลางคืน แต่ก่อนเพิ่นก็เรียกว่า “แห่ไฟ” และการจุดบั้งไฟนั้น แต่ก่อนๆ เพิ่นก็ เรียกว่า “บูชาไฟ” ดังเดียวกัน

แต่การทำบุญบั้งไฟจนตลอดคำเซ้งบั้งไฟในทุกวันนี้ ได้ออกนอกจากขอบเขต ของบุญวิสาขบูชาไปแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะความเจริญก้าวหน้าและความป่วนปั่นของมนุษย์ นั้นเอง^{๑๑}

สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิตติอาษา สันนิษฐานว่าชาวอีสานมีการทำบุญบั้งไฟ มาตั้งแต่บรรพบุรุษก่อนการเข้ามาของพุทธศาสนาซึ่งได้กลายเป็นศาสนาประจำชาตินับตั้งแต่ ต้นกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อประมาณกว่า ๒๐๐ ปี ที่ผ่านมา โดยวัตถุประสงค์ของการจุดบั้งไฟมี อยู่ ๓ รูปแบบ คือ เพื่อขอฝนและความอุดมสมบูรณ์ เพื่อความอยู่ดีมีสุข และเพื่อบูชา พระพุทธเจ้าและอารักษ์หลักเมือง ซึ่งในที่นี้ ผู้เขียนเห็นว่า สามารถแยกได้ออกเป็นสองส่วน คือ การจุดบั้งไฟเพื่อเป็นพุทธบูชา และการจุดบั้งไฟด้วยเหตุด้านการประกอบอาชีพซึ่งจะ เชื่อมโยงไปสู่การกินคืออยู่ดีมีสุข^{๑๒}

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อธิบายหน้าที่ของบุญบั้งไฟในอีสานว่าเป็นพิธีกรรมเพื่อขอ ฝน และเป็นพิธีกรรมที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ และความอยู่ดีมีสุขของหมู่บ้านถ้าหาก หมู่บ้านใดไม่จัดพิธีกรรมดังกล่าวหมู่บ้านจะประสบกับความแห้งแล้ง และเผชิญกับโรคภัยไข้ เจ็บ หากหมู่บ้านมีความจำเป็นที่จะไม่จัดบุญบั้งไฟก็ต้องมีการทำพิธีขอขมาผีปู่ตา หรือหากจุด บั้งไฟแล้วบั้งไฟไปตกใส่บ้านเรือน ก็จะถือว่าไม่เป็นมงคล ต้องทำพิธีปิดเป่าความชั่วร้ายออก จากบ้าน^{๑๓}

^{๑๑} สีลา วีระวงค์, อีสานคดี, (อุบลราชธานี : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูอุบลราชธานี, ๒๕๓๐), หน้า ๖๔ – ๖๕.

^{๑๒} สุริยา สมุทคุปต์ และ พัฒนา กิตติอาษา บรรณาธิการ, **อีสานบ้านคองเมือง: รวมบทความทาง มานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน: Isan Culture and Society: A Reader in Cultural Anthropology**, (นครราชสีมา : ห้องไทยศึกษานิตทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๓๖), หน้า ๙๘ – ๙๙.

^{๑๓} นिति เอียวศรีวงศ์, **ท่องเที่ยวนบุญบั้งไฟในอีสาน: บุญบั้งไฟต้องรับใช้ชาวยโสธร ไม่ใช่ชาวยโสธร รับใช้บุญบั้งไฟ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๖), หน้า ๖๑.

ชาร์ล เอฟ คายส์ ศึกษากระบวนการความคิดที่แสดงออกทางการปฏิบัติพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเหนือธรรมชาติได้อธิบายความสัมพันธ์ในบุญบั้งไฟไว้ว่ามีความสัมพันธ์ในสองรูปแบบคือ ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมชาวพุทธกับการเคารพบูชาเทพเจ้าผู้ปกปักรักษา และ ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับพิธีกรรม มีการผสมผสานความเชื่อระหว่างพระกับผีปอบา บทบาทของพระก่อนข้างมีความซับซ้อน เราจะเห็นว่าบางทีพระจะเป็นผู้ทำพิธีกรรมบวงสรวงผีปอบา ซึ่งดูเป็นภาพที่ขัดแย้ง ซึ่งเขาเห็นว่าบุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างพุทธกับเทพอารักษ์ได้เป็นอย่างดีเมื่อมองความสัมพันธ์ของบั้งไฟในงานบุญประเพณีดังกล่าวมาแล้ว บั้งไฟจึงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ “คน” ที่เป็นผู้ใช้อำนาจผ่านบั้งไฟจะกระทำการจุดบั้งไฟเพื่อบวงสรวงบูชาด้วยความเคารพ และผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง ด้วยความเชื่อว่าเทพเจ้าคือผู้มีอำนาจลดบันดาลที่มีผลต่อการดำรงชีวิตของตน^{๔๔}

จะเห็นได้ว่า “บุญบั้งไฟ” ในสมัยก่อนมีขึ้นเพื่อขอฝน บูชาผญาแถน และผสมผสานกับการบูชาผีปอบาประจำหมู่บ้าน และเป็นสัญญาณให้ผู้คนในที่ต่าง ๆ กลับมารวมกันเพื่อลงแขกดำนา หรือเป็นตัวบอกกล่าววว่าใกล้ฤดูกลทอานแล้ว (นี่คือจุดประสงค์หลัก) แต่พอมาถึง ปัจจุบันได้มีการวิวัฒนาการของประเพณีนี้มากขึ้นโดยจัดขึ้นมาเพื่อความสนุก สนานของผู้คนในหมู่บ้านซึ่งมีทั้งมหรสพความบันเทิงต่างๆ และบางจังหวัดก็มีการจัดประเพณีบุญบั้งไฟเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากทุกสารทิศโดยจัดขบวนแห่ที่ตระการตา และมีการแข่งขันกันจุดบั้งไฟว่าบั้งไหนขึ้นสูงกว่ากันหรือมีระยะเวลาในการ ตกลงสู่พื้นมากที่สุด ใครที่เป็นเจ้าของบั้งไฟก็จะชนะและได้เงินรางวัลไป แต่ที่แย่ไปกว่านั้นบางจังหวัดมีการทำบั้งไฟเพื่อมาแข่งขันกันโดยใช้การพนัน เป็นตัวสื่อถึงความชนะที่ผู้คนส่วนใหญ่นิยมเรียกกันว่า “พนันบั้งไฟ” และเริ่มเป็นที่นิยมกันมาก ณ ตรงนี้ก็เห็นได้แล้วว่าประเพณีบุญบั้งไฟที่เราจัดขึ้นในสมัยก่อนมีจุด ประสงค์เพื่อขอฝนและรวมผู้คนเพื่อช่วยกันลงแขกทำนาและปัจจุบันกลายเป็นเกมการแข่งขันจนมีบางคนต้องสิ้นเนื้อปะคาตัวกับมันเพราะนำเงินมาเล่นพนันบั้งไฟ

^{๔๔} ชาร์ล เอฟ คายส์, รัตนา โตสุกถ แบล, แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย. (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๕.

๒.๓ ความเชื่อและพิธีกรรมการทำบุญบังไฟ

บุญบังไฟของบ้านหนองเขื่อนช้าง เป็นประเพณีของฝนซึ่งเป็นหนึ่งในฮีตสิบสองของชาวอีสาน ถือเป็นวิถีปฏิบัติมาตามแบบที่ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติกันมาช้านาน เพราะวิถีชีวิตของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างดั้งเดิมนั้นจะผูกพันกับวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมซึ่งผูกพันอยู่กับฝน ดังนั้นเมื่อถึงฤดูทำนา ก็จะมีการจัดงานบุญบังไฟขึ้นเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและข้าวกล้าในนาอุดมสมบูรณ์ รวมถึงเป็นการบูชา เทวาอารักษ์ประจำถิ่น ซึ่งจะสร้างกำลังใจในการประกอบอาชีพให้กับชาวอีสานใน แต่ละปี ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างจะจัดงาน “บุญบังไฟ” มีที่มาจากกรอบจารีตประเพณีของชาวอีสานที่ยึดถือตามระบบ “ฮีต ๑๒ กอง ๑๔” ซึ่งเป็นกุศโลบายที่ทำให้คนในชุมชนได้ประกอบกิจกรรมกันในทุกเดือนในรอบ ๑ ปี และในเดือน ๖ ได้จัดให้มี “บุญเดือน ๖” หรือ “บุญบังไฟ” เพื่อบูชาพระยาแถน โดยเชื่อว่าพระยาแถนเป็นผู้ที่สามารถบันดาลฝน ให้ตกต้องตามฤดูกาล

๒.๓.๑ ความเชื่อดั้งเดิม

ความเชื่อ เป็นการยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์หรือสังคม แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความยำเกรง^๕ การยอมรับหรือการยึดมั่นนี้อาจมีหลักฐานที่จะพิสูจน์ได้หรือไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์สิ่งนั้นให้เห็นจริงก็ได้

เรื่องความเชื่อมีวิวัฒนาการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

(๑) ความเชื่อวิญญาณในธรรมชาติ (Animatism) เป็นความเชื่อที่ว่าธรรมชาติเหล่านั้นมีตัวตน มีอำนาจพิเศษและก่อให้เกิดคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ จึงได้เกรงกลัวและกราบไหว้

(๒) ความเชื่อในคติถือผีสาวเทวดาหรือวิญญาณนิยม (Animism) เชื่อว่าในธรรมชาติทั้งหลายมีเจตภูตหรือวิญญาณ (spirit) ที่มีอำนาจทำให้เกิดความทุกข์อาจเป็นมาร

^๕ ธวัช ปุณโณทก, “วัฒนธรรมพื้นบ้าน คติความเชื่อ” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

ร้ายผีสาว ส่วนที่ทำให้เกิดสุขอาจเป็นทေး สร้างภาพเหล่านั้นขึ้นตามความนึกคิดของตนเอง เป็นเทพเจ้าหรือผีสาวเทวดาแล้วนับถือในภาพนั้น

(๓) ความเชื่อวิญญาณบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) เชื่อว่าวิญญาณบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วไม่ได้ไปไหน ยังคงอยู่ปกป้องรักษาดูแลบุตรหลานของตนอยู่ ทำให้เกิดการบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ

(๔) ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์หรือ พหุเทวนิยม (Polytheism) มีการสร้างภาพเทพเจ้าตามมโนคติของตน โดยคิดเห็นว่าธรรมชาติอย่างใดควรจะมีรูปเป็นอย่างไร และธรรมชาติอย่างไหนมีอำนาจสูงกว่ากันอย่างไร เทพเจ้าแต่ละองค์มีอำนาจลดหลั่นกัน และมีหน้าที่แตกต่างกัน

(๕) ความเชื่อในพระเป็นเจ้าองค์หนึ่งของชนกลุ่มหนึ่งหรืออติเทวนิยม (Henotheism) เป็นการนับถือเทพเจ้าตามตามกลุ่มชนวรรณะของตนไม่ปะปนกัน^{๖๖}

(๖) ความเชื่อในพระเป็นเจ้า^{๖๗} องค์เดียวหรือเอกเทวนิยม (Monotheism) เป็นความเชื่อว่าในโลกนี้มีพระเจ้าสูงสุดอยู่เพียงองค์เดียว เป็นมหาเทพผู้สร้างสรรพสิ่งทรงอำนาจยิ่งใหญ่ เป็นวิบุรุษ

(๗) ความเชื่อในปัญญาของมนุษย์ใช้เหตุผล ไม่ยอมขึ้นอยู่กับอำนาจของสิ่งที่มองไม่เห็นและไม่สามารถพิสูจน์ได้ ความรู้เหตุผลคือลำดับสูงสุดแห่งปัญญาของมนุษย์ เป็นมูลเหตุให้เกิดพระพุทธศาสนา

ความเชื่อของมนุษย์เกิดจากความรู้สึกว่า ไม่ปลอดภัยจากอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อเกิดเหตุการณ์ทางธรรมชาติที่ทำอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินของมนุษย์ และเมื่อมนุษย์หาเหตุผลมาอธิบายไม่ได้ จึงเกิดความคิดว่าต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งบันดาลให้เป็นไป และสิ่งนั้นจะต้องมีอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งไม่สามารถบอกได้ว่าอำนาจเหนือธรรมชาตินั้นคืออะไร จึงมีจินตนาการขึ้นตามความรู้สึกว่าสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติคือ ภูตผี ปีศาจ วิญญาณ เทวดา นางไม้ เป็นต้น^{๖๘}

^{๖๖} คณัฏ ไขชโยธา, ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕-๖๓.

^{๖๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พระเป็นเจ้า แปลมาจาก God, พจนานุกรม ศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๔๖.

^{๖๘} คณัฏ ไขชโยธา, ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๖๘-๖๙.

คติความเชื่อของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างแบบดั้งเดิม เป็นความเชื่อที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นความเชื่อที่เล่าสืบต่อกันมา ผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนา พราหมณ์ ผี รวมทั้งเทวดา

ความเชื่อของชาวชนบทมีมากมาย ความเชื่อเหล่านี้ถือว่าเป็นแนวทางหรือคติของการดำเนินชีวิต สำหรับชาวอีสานกับความเชื่อบูญบังไฟ เช่น เชื่อในเรื่องนาคเล่นน้ำ ตาแฮก วันเสกนา ปู่ตา ทำสวนครัว เกิด-ตาย ศาสนา อาวุโส และบรรพบุรุษ ผีและเทวดา โชคลาง คธาอาคม และเชื่อในนิทานปรัมปราที่เป็นที่มาของบุญบังไฟ

นิทานพื้นบ้านอีสาน เป็นวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของสังคมชาวอีสานได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการเตือนสติเพื่อเอาชนะภัยธรรมชาติ คือ ความแห้งแล้ง การอพยพย้ายถิ่น ที่อยู่อาศัย ความเชื่อและความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา การยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ อันเป็นมรดกทางภูมิปัญญา เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นที่จดจำสืบทอดกันมาจากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุค หนึ่งหากเรื่องราวดังกล่าวไม่ได้รับการสืบทอด หรือบันทึกไว้ มรดกภูมิปัญญาเหล่านี้ก็จะหายไปจากสังคม

บุญบังไฟ เป็นประเพณีประจำปีของชาวภาคอีสาน ที่สืบเนื่องมาจากพิธีการขอฝนของพญาแถน หรือเทวดา โดยจัดพิธีจุดบังไฟเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลเพาะปลูกเมื่อหลังเทศกาลสงกรานต์ราวเดือน ๖ ของทุกปีชาวบ้านจะ ร่วมแรงร่วมใจทำให้ประเพณีบุญบังไฟเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่จะทำได้

ตำนานของประเพณีบุญบังไฟตามความเชื่อโดยทั่วไปของชาวอีสาน ประกอบด้วยนิทานปรัมปรา ๒ เรื่อง คือ นิทานเรื่องผาแดง – นางไอ่ และพญาคันคาก ซึ่งมีเรื่องเล่าดังต่อไปนี้

นิทานเรื่องผาแดงนางไอ่ ศิริวัฒน์ คำวันสา ได้กล่าวถึงวรรณกรรมท้าวผาแดงนางไอ่ว่า เกี่ยวข้องกับความเชื่อในประเพณีบุญบังไฟคือ เมื่อถึงเดือนหกบุญบังไฟได้มีใบบอกไปยังหัวเมืองต่างๆ ที่เป็นเมืองบริวารให้นำบังไฟไปจุดในงาน ท้าวผาแดงซึ่งไม่ได้รับใบบอกแต่ทราบข่าวจึงจัดบังไฟไปร่วมบุญด้วยจนเกิดเป็นตำนานความรักเป็นวรรณกรรมต่อมา^{๑๕}

^{๑๕} ศิริวัฒน์ คำวันสา, ท้าวผาแดง – นางไอ่ และบุญบังไฟ, ในอีสานปริทัศน์ (อีสานคดี ๒), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓), หน้า ๔๓ – ๔๘.

ตามเรื่องที่เล่าขานสืบต่อกันมามูลเหตุที่ทำให้เกิด “หนองหาน” ต้นลำน้ำป่าว ในปัจจุบันมีเรื่องเกี่ยวพันกับวรรณคดีของอีสานเรื่อง “ผาแดง – นางไอ่” นิยายรักระหว่างหญิงหญิง สองชาย เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งพลาครักและถูกทำร้ายจนตายก็กลายเป็นสงครามทำให้บ้านเมืองถล่ม ถลายเป็นหนองน้ำใหญ่และวรรณคดีอีสานเรื่องนี้เป็นปฐมเหตุของบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นประเพณีที่ขึ้นขึ้นลือชาของชาวอีสานพระยาขอมผู้ครองเมืองเอกราชที่ตา มีธิดานางหนึ่งชื่อ นางไอ่คำเป็นสตรีที่มีรูปร่างงดงาม อยู่ในวัยรุ่นและความงามของนางเป็นที่เลื่องลือไปถึงบรรดาเจ้าชายเมืองต่างๆจนเป็นที่หมายปองอยากจะได้มาเป็นคู่ครองทุกคนทั่วผาแดง โอรสเจ้าเมืองผาไทได้ทราบข่าวเล่าลือ ถึงความงดงามของนางไอ่ก็เกิดความหลงใหลใฝ่ฝันในตัวนางเป็นอันมากจึงวางแผนทอดสัมพันธ์ไมตรีด้วยการเตรียมแก้วแหวนเงินทองพร้อมด้วยผ้าเนื้อดีไปฝากนางไอ่เมื่อมหาดเล็กนำสิ่งของไปมอบให้นางไอ่ตามที่ท้าวผาแดงประสงค์และเล่าถึงความงามของนาง ไอ่ฟังดังนั้นนางก็เกิดความสนใจและฝากเครื่องบรรณาการไปให้ท้าวผาแดง เป็นการตอบแทนด้วยเช่นกัน ก่อนที่มหาดเล็ก จะเดินทางกลับนางไอ่ได้ฝากคำกล่าวเชิญท้าวผาแดงซึ่งตั้งทัพอยู่นอกเมืองให้เข้าไปในเมืองขอมเพื่อพบกับนางด้วยเมื่อทั้งสองได้พบกันความรักก็เกิดขึ้นและรุนแรง อาจเป็นเพราะบุพเพสันนิวาสในชาติปางก่อนของทั้งคู่ในที่สุดทั้งสองก็ได้ครองรักกันฝ่ายท้าวพังคิโอรสของอดีตชาติบันดาลให้เป็นไปโดยเรื่องมีอยู่ว่าท้าวพังคิในอดีตนั้นเป็นชายหนุ่มที่ยากจนและเป็นใบ้เดินทางขอทานไปตามหมู่บ้านต่างๆจนมาถึงบ้านของเศรษฐีคนหนึ่งจึงได้ไปขออาศัยอยู่และช่วยทำงานให้เศรษฐีคนนั้นโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยทำให้เศรษฐีพอใจและรักใคร่เป็นอย่างมากถึงกับยกลูกสาวคนหนึ่งซึ่งเป็นชาติปางก่อน (อดีตชาติ) ของนางไอ่ให้เป็นภรรยาท้าวพังคิในชาตินั้นเป็นชายหนุ่มที่ไม่เหมือนใครแทนที่จะรักใคร่ภรรยา ของตนแต่เขาเขากลับไม่สนใจใยดี ไม่เคยรวมหลับนอนด้วยกันแม้แต่ครั้งเดียวแต่ภรรยาก็ไม่เคยปรึกษาบอกให้ใครทราบนางปรนนิบัติสามีเอื่องภรรยาที่ดีเสมอมาต่อมาท้าวพังคิคิดถึงบ้านจึงพาภรรยาเดินทางไปเยี่ยมบ้านเกิดเมืองนอน เศรษฐีผู้เป็นบิดาจัดเสปียงให้มีภรรยาเป็นคนหาบเสปียงให้

ส่วนหนุ่มพังคิไม่เคย ช่วยเหลือนางเลยทำให้นางลำบากและเหน็ดเหนื่อยมากในขณะที่เดินข้ามห้วย ภูเขาและป่าดงพงไพรจนกระทั่งเสปียงที่นำไปหมดลงกลางทางท้าวพังคิเห็นต้นมะเดื่อมีผลสุกเต็มต้นจึงขึ้นไปเก็บกินต่างข้าวฝ้ายนางไอ่คอยให้สามีโอบผลมะเดื่อสุกลงมาให้ไม่ได้รับความสนใจส่วนสามีกินอิ่มคนเดียวแล้วลงมาจากต้นมะเดื่อเดินหนีไปนางจึง

ตัดสินใจขึ้นไปเก็บกินเองเมื่อนางกินอิ่มแล้วลงจากต้นมะเดื่อ ไม่พบสามีเดินตามหาอย่างไร ไม่พบนางจึงมีความทุกข์ทรมานเป็นอย่างยิ่งพอมถึงต้นไทรริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่งนางจึงลงไปอาบน้ำและดื่มกินพอมีความสุขชื่นชื่นมาบาง"ชาติหน้าขอให้สามีนอนตายอยู่บนกิ่งไม้ อย่าได้เป็นสามีภรรยากันอีกเลย ด้วยแรงอธิษฐานของนางในชาติต่อมาสามีของนางจึงเกิดมาเป็นท้าวพังคิส่วนนางได้เกิดมาเป็นนางไอ่

เมื่อนางไอ่ผู้มีสิริโฉมงดงามเติบโตเป็นสาวแล้วพระยาขอมผู้เป็นบิดาได้มีใบบอกกาแจ้งข่าวให้หัวเมืองน้อยใหญ่จัดบั้งไฟมาจุดแข่งขันกันที่เมืองเอกชะทีตาจุดประสงค์เพื่อจุดขึ้นไปบูชาพระยาแถนอยู่บนฟ้าให้บันดาลฝนตกลงมาตามฤดูกาลประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง หากบั้งไฟของคนใดขึ้นสูงกว่าเพื่อนคนนั้นจะได้นางไอ่ เป็นคู่ครองพระยาขอมได้กำหนดวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ เป็นวันงาน ทำให้บ้านเมืองน้อยใหญ่นับวันบั้งไฟหมื่นบั้งไฟแสนมาแข่งขันมากมายงานบุญบั้งไฟครั้งนั้นนับเป็นงานที่ใหญ่โตมากพอล่วงงานผู้คนหลั่งไหลมาทั่วทุกสารทิศมีการแข่งขันตีทอง หรือภาษาอีสานเรียกว่า เส็งกอง^{๒๐} กันอย่างครึกครื้นหนุ่มสาวต่างเกี่ยวพาราสี กันอย่างสนุกสนานแม้งานบุญบั้งไฟครั้งนี้ท้าวผาแดงจะไม่ได้รับหนังสือฎีกาบอกบุญแต่ได้นำบั้งไฟมาร่วมด้วยพระยาขอมได้ให้การต้อนรับ ท้าวผาแดงเป็นอย่างดีฝ่ายท้าวพังคิโอรสเจ้าเมืองบาดาลทราบข่าวอยากมาร่วมงานที่เมืองมนุษย์ด้วยทั้งนี้เพราะท้าวพังคิต้องการชมโฉมนางไอ่ เป็นกำลังอยู่แล้วและคิดในใจว่าจะต้องไปชมบุญบั้งไฟครั้งนี้แม้ว่าบิดาจะห้ามอย่างไรก็ตามก่อนที่จะไหลขึ้นที่เมืองเอกชะทีตาของพระยาขอมท้าวพังคิสั่งให้บริวารแปลงร่างเป็นมนุษย์บางเป็นสัตว์บางส่วนตนเองแปลงร่างเป็น กระรอกเผือกหรือภาษาอีสานเรียกกระรอกคอน ออกติดตามชมความงามของนางไอ่ขบวนแห่ของเจ้าเมืองไปอย่างหลงใหล การแข่งขันบั้งไฟ เป็นไปด้วยความสนุกสนานทุกคนจ้องว่าใครจะชนะและได้นางไอ่เป็นคู่ครองซึ่งการแข่งขันบั้งไฟในครั้งนั้นท้าวผาแดงกับพระยาขอมมีการพนันกันว่าถ้าบั้งไฟของท้าวผาแดงชนะพระยาขอมจะยกนางไอ่ให้เป็นผู้ครองผลการแข่งขันปรากฏว่าบั้งไฟของพระยาขอมและท้าวผาแดงต่างไม่ขึ้นด้วยกันทั้งสองบั้งคงมีแต่บั้งไฟของพระยาแควเมืองฟ้าแควสูงยางและของพระยาเชียงเหียนเท่านั้นที่ขึ้นสู่ท้องฟ้าเป็นเวลานานถึงสามวันสามคืนจึงตกลงมาและพระยาทั้งสอง เป็นอาของนางไอ่ด้วยการแข่งขันเพื่อได้นางไอ่เป็นรางวัลนั้นจึงล้มเลิกไป

^{๒๐} เส็งกอง แปลว่า แข่งตีกลอง

เมื่องานบุญบั้งไฟเสร็จสิ้นแล้วท้าวผาแดงและท้าวพังกิต่างฝ่ายต่างกลับบ้านเมืองของตน ในที่สุดท้าวพังกิตนอยู่ในเมืองบาดาลไม่ได้เพราะหลงใหลในสิริโฉมของนางไอลิง พาบิรารกลับมายังเมืองมนุษย์อีกโดยแปลงร่างเป็นกระรอกเผือกอย่างเดิมส่วนที่คอจะแขวนกระดิ่งทองไว้กระโดดไปเกาะอยู่บนกิ่งไม้ใกล้หน้าต่างห้องนอนของนางไอลิงกระดิ่งทองดังก้องวาลขึ้นนางไอลิงได้ยินเสียงกระดิ่งเกิดความสงสัยจึงเปิดหน้าต่างออกมาเห็นกระรอกเผือกมีความพอใจอยากได้นางจึงสั่งให้นายพรานฝีมือดีจากบ้านกุงพานตามจับกระรอกเผือกตัวนั้นให้ได้ไม่ว่าจะจับตายหรือจับเป็นนายพรานออกติดตามกระรอกเผือกที่กระโดดไปตามกิ่งไม้ เริ่มตั้งแต่บ้านพันดอนบ้านน้ำฆ้อง นายพรานไม่ได้โอกาสเหมาะสักทีจึงไล่ติดตามไปเรื่อย ๆ จนถึงบ้านนาแบกบ้านคอนเงินบ้านยางหล่อบ้านเหล่าใหญ่บ้านเมืองพริก บ้านม่วงไม่มีโอกาสยิงกระรอกในที่สุดผลกรรมเก่าในที่สุดผลกรรมเก่าตามมาทันขณะที่กระรอกมา ถึงต้นมะเดื่อที่มีผลสุกเต็มต้นก้มหน้าก้มตากินผลมะเดื่อสุกด้วยความหิวโหย ในพรานจึงได้โอกาสยิง กระรอกด้วยหน้าไม้ซึ่งมีลูกดอกอาบยาพิษเมื่อถูกยิง ท้าวพังกิตนในร่างของกระรอกเผือกรู้ตัวว่าตนเอง จะต้องตายแน่นอนจึงสั่งให้บิรารนำความไปแจ้งให้บิดาทราบก่อนตายได้อธิษฐานว่า ขอให้เนื้อของตนมีมากมายถึงแปดพันเล่มเกวียนพอเลี้ยงคนได้ทั่วถึงเมื่อกระรอก ลื่นใจตายนายพรานกับพวกนำเอาไปชำแหละที่บ้านเชียงแหวแบ่งให้ผู้คนทั้งบ้านใกล้เคียงและบ้านใกล้เคียงได้กินกันโดยทั่วถึงยกเว้นบ้านดอนแม่หม้ายที่ไม่มีผัวหรือบ้านดอนแก้วซึ่งเป็นเกาะอยู่กลางทุ่งหนองหานจึงรอดพ้นจากการถูกล่มทลายและยังปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน

เมื่อบิรารไปบอกพระยาพังกิตพญานาคโครธแค้นมาก จึงสั่งบ่าวไพร่จัดพลขึ้นไปอาละวาดเสียงดังกรืน ๆ ทั่วแผ่นดินขณะที่บ้านเมืองพระยานาคถูกล่มทลายอยู่นั้นท้าวผาแดงกำลังขี่ม้าบักสามมุ่งหน้าไปหานางไอลิงเห็นนาคเต็มไปหมดและเล่าเรื่องที่พบเห็นให้นางไอลิงฟังนางไอลิงไม่สนใจแต่ได้ทำอาหารที่มีกลิ่นหอมเป็นพิเศษมาให้ผาแดงรับประทานท้าวผาแดงจึงถามว่าเนื้ออะไรจึงมีกลิ่นหอมนักได้รับตอบว่าเนื้อกระรอกเผือกที่ดูกษัตริย์นายพรานยิงตายพอตกลงกลางคืนผู้คนหลับสนิทเหตุการณ์ที่ใคร ๆ ไม่คาดฝันก็เกิดขึ้นคือมีเสียงดังกรืน ๆ ทั่วแผ่นดิน เมืองเอกชะติตาของพระยาขอมถูกล่มทลายลงเป็นหนองหานน้อยซึ่งเป็นต้นน้ำป่าในปัจจุบันท้าวผาแดงทราบได้ทันทีว่าเป็นการกระทำของพวกพญานาคจึงคว้าแขนนางไอลิงขึ้นหลังม้าบักสามควบหนีออกจากเมืองเพื่อให้พ้นภัยแต่เนื่องจากนางไอลิงได้รับประทานเนื้อกระรอกเผือกกับเขาด้วยแม้จะหนีไปทางไหนพวกนาคตามไปแผ่นดินถูกล่มทลายไปด้วยท้าวผาแดงมุ่งหน้าไปทาง ห้วยสามพาดเพื่อหนีไปเมืองผาโพงแต่ไร้ผลเพราะถูกพวกนาค

ติดตามไม่ลดละในที่สุดนางไอ่ ถูกนกไชนาคพาตกจากหลังม้าและจมหายไปในพื้นดินทันที

เมื่อนางไอ่จมดินไปต่อหน้าต่อตา ท้าวผาแดงกลับถึงเมืองผาโพง เกิดตรอมใจ คิดถึงนางไอ่ตลอดเวลาข้าวปลาไม่ยอมกินจนผ่ายผอม และล้มป่วยในที่สุดตรอมใจตายตามนางไอ่เมื่อท้าวผาแดงตายไปเป็นปีมีความอาฆาตพยาบาทต่อพญานาคอยู่ไม่วายครั้งมีโอกาสเหมาะผีท้าวผาแดงสั่งไพร่พลเตรียมตัวเดินกองทัพผีไปรบกับพญานาคให้หายแค้นผีท้าวผาแดงมีบริวารผีเป็นแสนๆ การเดินทัพมีเสียงดังอีกทีก็ปานแผ่นดินถล่มได้ร่ายล้อมเมืองบาดาลซึ่งเป็นเมืองของพญานาคไว้รอบด้านต่างฝ่ายต่างใช้อิทธิฤทธิ์รบกันนานถึงเจ็ดวันเจ็ดคืนไม่มีใครแพ้ชนะฝ่ายสุทโธนาคน เจ้าเมืองบาดาลซึ่งแก่ชรามากแล้วไม่ยอมทำบาปทำกรรมต่อไป เพราะต้องการไปเกิดในภพของพระศรีอาริยมตไตรยจึงไปขอร้องท้าวเวสสุวรรณผู้เป็นใหญ่ให้มาตัดสินให้เมื่อท้าวเวสสุวรรณได้ทราบเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องของกรรมเก่าที่ตามมาให้ผลในชาตินี้และทั้งสองฝ่ายมีเหตุผลพอๆ กันท้าวเวสสุวรรณ จึงขอให้ทั้งสองฝ่ายเลิกรบต่อกันไม่ต้องฆ่ากันให้มีเมฆมาต่อกันให้รักษาศีลห้าปฏิบัติธรรมและให้มีขันติธรรมทั้งผีท้าวผาแดงและพญานาคได้ฟังคำสั่งสอนของท้าวเวสสุวรรณเข้าใจในเหตุผลต่างฝ่ายต่างอนุโมทนา สาธุการเหตุการณ์จึงยุติลงด้วยความเข้าใจอันดีต่อกันและอภัยกันในที่สุด^{๒๐}

จากนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ ดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างได้จัดงานบุญบั้งไฟขึ้นเพื่อเป็นการบูชา พระยาแถน หรือเทพวัสสกาลเทพบุตร ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่า พระยาแถนมีหน้าที่คอยดูแลให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล และมีความชื่นชอบไฟเป็นอย่างมาก หากไม่จัดทำการจัดงานบุญบั้งไฟบูชา ฝนก็จะไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล อาจก่อให้เกิดภัยพิบัติกับหมู่บ้านได้ และชาวบ้านหนองเขื่อนช้างก็มีความเชื่อเหมือนกับชาวอีสานโดยทั่วไปคือเชื่อในนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดง นางไอ่ จึงทำให้เกิดเป็นประเพณีบุญบั้งไฟ มีการส่งสลากบุญเพื่อบอกถึงงานบุญประเพณีไปยังหมู่บ้านต่างๆ เหมือนดังพระยาขอมและในขบวนแห่บั้งไฟก็มีการแห่ผาแดง – นางไอ่ และประกวดผาแดง – นางไอ่ด้วยเสมอ เพราะเป็นการระลึกถึงความรักของทั้งสองนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีนิทานความเชื่ออีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องพญาคันคาก ซึ่งมีเนื้อเรื่อง ดังนี้

^{๒๐} สุขุมารักษ์ สงวนกิตติพันธุ์, หนังสือเสริมการอ่านวิชาภาษาอังกฤษ ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เรื่องผาแดง – นางไอ่, (อุดรธานี : ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดอุดรธานี, ๒๕๔๕), หน้า ๑ – ๖๕.

นิทานเรื่องพญาคันคาก ชาวบ้านเชื่อว่ามีโลกมนุษย์ โลกเทวดา และโลกเทวดา มนุษย์อยู่ใต้อิทธิพลของเทวดา การรำผีฟ้าเป็นตัวอย่างที่แสดงออกทางด้านการนับถือเทวดา และเรียกเทวดาว่า “ແຄນ” เมื่อถือว่ามีແຄນก็ถือว่า ผน ฟ้า ลม เป็นอิทธิพลของແຄນ หากทำให้ แຄนโปรดปราน มนุษย์ก็มีความสุข ดังนั้นจึงมีพิธีบูชาແຄນ การจุดบั้งไฟก็อาจเป็นอีกวิธีหนึ่งที่แสดงความเคารพหรือส่งสัญญาณความกตัญญูไปยังແຄນ ชาวอีสานจำนวนมากเชื่อว่าการ จุดบั้งไฟเป็นการขอฝนจากพญาແຄນ และมีนิทานปรัมปราเช่นนี้อยู่ทั่วไป แต่ความเชื่อนี้ยังไม่ พบหลักฐานที่แน่นอน นอกจากนี้ในวรรณกรรมอีสานยังมีความเชื่ออย่างหนึ่งคือ เรื่องพญา คันคาก หรือคางคก พญาคันคากได้รับกับพญาແຄນจนชนะแล้วให้พญาແຄนบันดาลฝนลงมา ตกยังโลกมนุษย์ ซึ่งมีเนื้อเรื่องโดยละเอียดดังนี้

พญาคันคาก^{๒๒} รบพญาແຄນ เป็นตำนานเก่าแก่ของอาณาจักรล้านช้างทั้งสองฝั่ง แม่น้ำโขงมานานกาล ลูกหลานผู้เกิดใหม่ใหญ่ทีหลัง ไปเที่ยวบุญบั้งไฟ แล้วอาจจะสงสัยว่า ทำไมบั้งไฟในขบวนแห่ของพี่น้องเฮาชาวอีสานตามหมู่บ้านตามตำบลต่าง ๆ นั้น ทำไมจึง ติดหัวนาคเอาไว้บนหัวบั้งไฟ แล้วก็แต่งแตรด้วยลวดลายสีสังฆามสุดที่ยิ่ง เหมือนตัวนาคเกร็ด นาคะนั้น จะเล่าสู่ฟัง

กาลเมื่อนานมาแล้ว นับเนื่องเป็นอสงไขย สมัยเมื่อสรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้ง มวลมนุษย์, สัตว์สิ่ง, หินดินน้ำฟ้าตลอดแม้ป่าแดดทะเลผ่น ต่างสื่อสารระหว่างกัน ด้วยภาษา เดียวกัน ต่างรู้เรื่อง เข้าใจไม่มีแบ่งชนชั้นวรรณะ ต่างจึงสุขอยู่สร้าง เสมอคำ ดังกัน เมือง สวรรค์ชั้นฟ้า มีพญาແຄนเป็นใหญ่ อำนาจให้เกิดกาลเวลาแห่งฤดูต่าง ๆ พญาແຄนเจ้า ได้เปิด ประตูชั้นฟ้า ให้พญานาคเจ็ดตนไปลงเล่นน้ำสระหลวง ทำให้น้ำเพื่อนเพียดฟุ้ง^{๒๓}ลงโลกมา เป็นฝน นำความชุ่มเย็น ทำให้เกิดสุขสะดวกสบายในการเฮ็ด^{๒๔}การสร้าง การอยู่การกินสรรพ สิ่งทั้งหลายก็ให้ความเคารพยำเกรงและกระทำการบูชาต่อพญาແຄนตลอดมา กาลนั้น ยังมี เมืองขึ้นนครดอกไม้ ตั้งอยู่บนโลก พญาเมืองถือสัตย์ คุ่มไพร่ฟ้า ให้สุขถ้วนอยู่จริง แม่เมืองให้ กำเนิดบุตร ผิดเพศมนุษย์คือเป็นคันคากหรือเป็นคางคก เป็นที่หลากใจแก่ผู้คนทั้งหลาย หมอ โหรได้ทำนายทายทักว่า คันคากน้อยเป็นผู้มีบุญญาธิการยิ่ง จงเลี้ยงดูให้ดีเถิด แล้วคันคากน้อย ก็ค่อย ๆ เติบโตใหญ่ตามกาลเวลา หามีผู้ใดรังเกียจเคียดชังที่ไม่ กระทั่ง เวลาล่วงไปสมควรแก่วัย

^{๒๒} พญาคันคาก คือ พญาคางคก.

^{๒๓} น้ำเพื่อนเพียดฟุ้ง แปลว่า น้ำหก.

^{๒๔} เฮ็ด แปลว่า ทำ.

เดิบกล้า ท้าวคันคากก็ถอดคราบออก เป็นหนุ่มรูปงาม คราบคางคกก็กลายเป็นเกราะทองรอง
 กาย พาให้เห็นเป็นองอาจ และท้าวคันคากก็ทรงสามารถเชิงยุทธพิชัย มีฤทธิ์ศักดิ์เหนือกว่า
 ไผเป็นที่อำเกรงแก่เหล่าสัตว์เขี้ยวจากน้ำและบรรดาผู้มีเดชกล้าทั้งผอง ทั้งยังทรงบุญญา
 ภารมีด้วยการรักษาสัตย์, ศีล, ทาน จนเป็นที่ยกย่องเคารพบูชาของสรรพสัตว์สรรพสิ่งทั่วทั้ง
 ทิป พญาเมืองจึงยกให้ท้าวเป็นผู้ครองนครดอกไม้สืบทอดสันตติวงศ์ มนุษย์, สัตว์สี่, หินดินฟ้า
 และป่าแดดทะเลฝน เมื่อต่างให้ความเคารพยกย่องบูชาต่อพญาคันคากแล้ว ก็ล้มละการกราบ
 ไหว้สาต่อพญาเถน เมื่อก่อนนี้จะทำการหากินหาอยากอันใด ก็ถวญ^{๒๕}เถนด้วยเครื่องไหว้บูชา
 หากบัดนี้, กลับละเลยหันห่างจนแปด เหล่าไท่ไก้โตแปน^{๒๖}เปล่า ทำให้พญาเถนน้อยอกน้อยใจ
 จนกลายเป็นเคืองแค้นโกรธา” อ้ายมนุสสาสรรพสิ่งทั้งหลาย มันไม่ยำเกรงเคารพต่อกูอย่างนี้
 เสียแล้วจำกูจักสั่งสอนมันเสียบ้าง ให้มันฮู้แสงฟ้าพญาเถนเป็นใหญ่ ให้มันทุกข์เร้นแค้น
 แหงนหน้าเปล่าดาย”เถนจึงปิดเมืองฟ้า ดันแปว^{๒๗}พญานาค บิให้ขึ้นเล่นน้ำ ให้เพื่อนเพีย
 เกิดฝน แล้วทั้งสากลโลกก็บังเกิดความแห้งแล้งทุรกันดาร ดินหินทราย สรรพสิ่งสรรพสัตว์
 ทั้งหลาย ต่างก็หอดหิวฮ้องโอดโอยทุกจะแห้งแล้งเลือดข้น ดายม้วยระบาดหางย ดินและ
 ทรายหมกไหม้ ป่าก็วายสาขารแห้งกัน^{๒๘} ลมปิ่นไฉ่้องเผาข้าวไหม้ชะเลแล้งมนุสสาสรรพ
 สิ่งจึงเปิดสภา มีพญาคันคากเป็นประธาน ค้นหาสาเหตุ รวบรวมปัญหาเพื่อหาทางแก้ไข
 สภาโสกันต่อไปโสกันมา^{๒๙} จนได้ทราบว่ เหล่าพญานาคทั้งเจ็ดตนถูกพญาเถนกีดกันปิดปล่อย
 ขึ้นสวรรค์ ฝนจึงไม่ตกลงมาตามกาลอันสมควรดังเคยเป็นมา“อูเหม” พญาคันคากจึงโกรธ
 โกรธาจนฟุ้งฟอง ” โฉนว่า พญาเถนจึงไม่รู้หน้าที่ไม่ปฏิบัติธรรมจึ่งชี้การปฏิบัติหน้าที่คือการ
 ปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าองค์ได้ก็ตรัสเอาไว้เป็น หัวใจแห่งศาสนา ” หมายความว่า ธรรมะคือ
 หน้าที่ หน้าที่คือธรรมะ ผู้ปฏิบัติตนไม่เบียดเบียนผู้อื่นผู้ใด และทำหน้าที่ไปเป็นธรรมดาของ
 การดำเนินชีวิต (เป็นธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต) ย่อมเกิดผลดี-สุข-สงบ-ร่มเย็น (เป็นธรรมะ) แล้ว
 พญาคันคากก็แต่งให้พญานกเค้าแมวเป็นทูตไปเจรจาเถน ขอให้เถนจงรักษาทำหน้าที่เปิด
 ประตูสวรรค์ชั้นฟ้า ให้พญานาคเจ็ดตนได้ขึ้นไปเล่นน้ำสละหลวงตามที่เคยมา เพื่อดับทุกข์
 เจ็ญเสียเถิด แต่พญาเถนแสนโกรธ ร้อยก็ไม่ยอมแสนก็ไม่ยอมโอนอ่อน ” ย้อนว่า สู้บ่พากัน

^{๒๕} ทวญ แปลว่า ทำนาย หรือ ทาย.

^{๒๖} แปน แปลว่า ว่างเปล่า.

^{๒๗} แปว แปลว่า ทางออกอีกด้านหนึ่ง

^{๒๘} แปลว่า แห้งแล้งมาก.

^{๒๙} แปลว่า พุดคุยกัน, ถกเถียง, แสดงความคิดเห็น.

ย่านเคารพนุชาดู สุพากันบุษาบักพญาคันคากเมื่อสุททุกซ์เดือดฮ้อน ให้หันหน้าไปฝั่งมัน นั้น
ถ้อน” พญานกเค้าเมวนำความเจรจาแล้มเหลวมาสู่สภาพัง เหล่าสรรพสัตว์สรรพสิ่งได้ฟังยัง
ท้อแท้และความโกรธกริ้วก็บังเกิดเป็นพายุ พญาคันคากประกาศสงครามต่อเถน เณท์สำ
สัตว์เขียวงาน้ำและบกคาทัพ สัตว์ปีกระดมพล เหล่าเลื่อยกลานมีพญานาคเป็นเจ้าก็จัดเหล่า
ของตน สัตว์หกขาแปดขาบังกือ^{๓๐} ต่างปลุกใจบ่เกรงย่านพญาคันคากบัญชาการให้พญาปลวก
พาพวกก่อโพน เป็นโธ้นโธ้นโธ้นโธ้นโพนต่อโพนไปถึงฟ้าหย่อนๆ สรรพสัตว์พากันไต่
ต้อนเต้นถึงเถนฟ้าฟากสวรรค์ สงครามเทื่อนั้นเกิดสะเทือนเลื่อนลั่นระบาศทั่วจักรวาล สอง
ชิงคีตีทัพ แผ่นดินไหวไฟฟาด น้ำก็เฟือนสมุทรพื้น ลมก็หมุนน้ำวป่า ฝนแสนห่าบ่มีเทื่อเหือด
มื่อ ระดือเฟียนเปลี่ยนแปลง ผิดสำแดงแล้งฮ้ายบ่มีเหือดฮอนทุกซ์ ชุกเชยฮันกลียุคมนุวย
ทะลายปิ่น เป็นจั่งซี่เจ็ดปีปลายเจ็ดเดือน คันคากเถนรบเรวกันบ่หยุดหย่อน บ่มีผ่อนเผือด
หญือ^{๓๑} ทั้งสองกำพำเสมอ ทานเอยพญาคันคากพญาเถนรบสู้ตัวต่อตัวเจ็ดวันเจ็ดคืนก็ยังมีผู้
พ่ายผู้แพ้ ทั้งสองจึงทำชนช้างกระทำยุทธหัตถี โดยพญาคันคากคิดอุบายให้พญานาคแฝงตัว
ไปในหางช้าง ในระหว่างชนช้าง พญาคันคากถูกพญาเถนเอาตะพดหล่อแก้วทุบตีตามร่างกาย
ตามหัวจนโปกโธ้นเต็มไปหมด สบโอกาสของช้างฟาดหาง พญานาคลอยละลือไปรัดตัวพญา
เถนจนตกจากช้างร้องโอดโอยพญาคันคากถีบถองทุบตี แก้มือที่ตนเสียที่ถูกตีหัวปูดหัวโป
เป็นตะปุ่มตะป่ำ จนพญาเถนร้องขอชีวิต สงครามจึงสงบราบคาบลง แผ่นดินหยุดไหวถล่ม
ฝนฟ้าก็หยุดคะนอง ลมพายุอ่อนตัวสงบลง ฟ้าแจ้งจางปางแล้วก็มีกรรือพื้นคคิ ว่าโณพญา
เถนจึงไม่รักษารธรรม ไม่ทำหน้าที่เปิดปล่องสวรรค์ ให้พญานาคเจ็ดตนขึ้นไปเล่นน้ำทำให้ฝน
แล้ง ก่อทุกข์กันดารต่อโลก เถนยอมรับผิดและสัญญาว่าต่อไปจะไม่ทำอีก แต่ ก็ยังมีข้อกังขา
ว่า พญาเถนจะฮู้ได้จั่งได้ว่าถึงระคูฝนคนตกกล้าทำนาฮั่วฮั่ว เฮ็ดจั่งได้จั่งสิฮู้ฮอยฮูปประเพณี
พญาคันคากตรีกตรองแล้วจึงบอกว่า ถึงเวลาเดือนหกเฮาจะให้คนเฮ็ดบั้งไฟเพื่อให้พญานาคจี
ขึ้นมาเมืองฟ้า

พญาเถนเห็นแล้วก็จั่งเปิดปล่องสวรรค์นั้นเกิด แต่้นั้นมา คนก็จั่งทำบั้งไฟ
ตกแต่งเอ ให้พญานาคจีขึ้นฟ้าไปสร้างฝนในเมืองเถน^{๓๒}

^{๓๐} ขาบังกือ แปลว่า ขากิ้งกือ

^{๓๑} บ่มีผ่อนเผือดหญือ แปลว่า ไม่มีผ่อนผัน

^{๓๒} สุขฤดี เอี่ยมบุตรลบ, “การศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่อง พญาคันคาก”, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒ – ๑๔.

ลักษณะเด่นที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของตำนานพญาคันคากในฐานะที่เป็นตำนานอธิบายเหตุการณ์ประกอบประเพณีและพิธีกรรมการจุดบั้งไฟ นั่นคือ ในเหตุการณ์ที่พญาคันคากมีบัญชาต่อพญาแถนเมื่อครั้งที่ได้พ่ายแพ้การศึกในคราวนั้น พญาคันคากได้บอกกล่าวแก่พญาแถนว่าชาวโลกมนุษย์จะจุดบั้งไฟขึ้นฟ้าเพื่อใช้เป็นสัญญาณบอกกล่าวให้พญาแถนได้สั่งการให้เหล่านาคลงไปเล่นน้ำ อันเป็นมูลเหตุที่จะก่อให้เกิดฝนฟ้าตกลงไปยังโลกมนุษย์ได้ ทั้งนี้ พิธีขอฝนนับเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ (Fertility rites) ที่เกี่ยวกับความเป็นความตายของกลุ่มชน เพราะบริเวณใดที่ทำข้าวนาปีที่ต้องใช้น้ำฝนเป็นหลัก น้ำฝนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปลูกข้าว ในสังคมเช่นนี้ สมาชิกในสังคมจึงต้องมีความมั่นใจว่าฝนจะตกจึงจะทำได้ วิธีสร้างความมั่นใจของคนในสังคมประเพณี คือ ใช้พิธีกรรมในการบนบานศาลกล่าวอ้อนวอนธรรมชาติ ทั้งนี้ในวัฒนธรรมอีสานและลาวนี้มี ตำนานพญาคันคาก ซึ่งเล่าที่มาของ พิธีจุดบั้งไฟในเดือน ๖ ของทุกๆ ปี^{๓๓}

ตำนานพญาคันคากนี้มีปรากฏแพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นอีสานและท้องถิ่นภาคเหนือและในประเทศลาว ซึ่งกลุ่มชนเหล่านี้ยังคงมีการสืบทอดประเพณีการจุดบั้งไฟเพื่อขอฝน อันแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะถิ่นเกี่ยวกับตำนานที่สัมพันธ์กับประเพณีและพิธีกรรมในวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมได้อย่างน่าสนใจ

จากที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นการรับรู้เกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านพญาคันคากที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นไทย โดยเฉพาะในชุมชนของชาวอีสานที่ยังคงได้รับการสืบทอดและสร้างสรรค์เรื่องเล่าพญาคันคากให้ดำรงอยู่สืบไป นอกจากนี้ยังปราชญ์ผู้รู้ได้กล่าวถึงความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสานอีกหลายท่าน ดังนี้

พระยาอนุমানราชชน ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของความเชื่อว่า ความเชื่อครั้งแรกเดิมของมนุษย์ก่อนที่จะคลี่คลายออกเป็นศาสนาต่างๆ อาจแบ่งออกได้สองระยะ คือ ระยะแรกมนุษย์เชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ จะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ย่อมมีอะไรอย่างหนึ่งเป็นแรงอำนาจอยู่ในตัวของสิ่งนั้นเอง อาจให้คุณให้โทษแก่คนได้ คติความเชื่อ ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ (Animatism) ระยะต่อมามนุษย์มีความเชื่อว่า คนตลอดจนสิ่งอื่นที่มีชีวิตหรือไม่มี

^{๓๓} กลุ่มปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำนักวิจัยและพัฒนาสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปี พุทธศักราช ๒๕๕๓ สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๔.

ชีวิตก็ตาม ย่อมมีสิ่งหนึ่งซึ่งมองไม่เห็นตัวสิ่งอยู่ในนั้น สิ่งนี้ที่เรียกกันว่าผีหรือวิญญาณซึ่งพัวพันกันอยู่อย่างใกล้ชิดแยกออกจากกันได้ยาก^{๓๔}

ท่านได้อธิบายเรื่อง ผี สาง เทวดา ที่คนไทยนับถือว่า คำว่า “ผี” ใช้เรียกวิญญาณชั่วร้ายหรือผีเลว คำว่า “เทวดา” ใช้เรียกวิญญาณที่ดีหรือผีดี คำว่า “สาง” ใช้เรียกแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น อาจหมายถึงวิญญาณของผีที่ตายแล้วเป็นสางหรือวิญญาณของคนตายโง่หรือคนที่ประพฤติก่อกรรมไม่ดี หรือวิญญาณของยายยบบรรพบุรุษที่นับถือ คติความเชื่อและการเซ่นสรวงบูชาแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น และบทบาทหน้าที่ของผีต่าง ๆ นั้น^{๓๕}

สุเทพ สุนทรเกสัช ศึกษาผีปู้ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ผีปู้ตาเป็นวิญญาณบรรพบุรุษประจำหมู่บ้านที่ไม่อาจกำหนดได้ว่าเป็นบรรพบุรุษสายใด สกุลใด แต่เชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของชาวบ้านทุกคน ทำหน้าที่คุ้มครองอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับหมู่บ้าน และคลั่งคลุ้มให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นตามที่มีบนบาน มี “จ้ำ” เป็นสื่อกลางในการติดต่อ การเลี้ยงประจำปีจะทำในเดือนหก มีการเชิญปู้ตามาเข้าทรงเพื่อตอบคำถามต่าง ๆ ตามที่ชาวบ้านต้องการทราบ ความเชื่อในเรื่องนี้เปรียบเสมือนมาตรการในการควบคุมความประพฤติ มีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจ การเมือง สังคม หมู่บ้าน และสนับสนุนพุทธศาสนา^{๓๖}

ความเชื่อของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างเกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นความเชื่อแบบดั้งเดิม และมีค่านิยมแบบดั้งเดิม มีดังต่อไปนี้

ความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน มีความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างพุทธศาสนา และผี สาง เทวดา รวมทั้งประเพณีบุญบั้งไฟ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญเดือน ๖ จัดเป็นบุญประจำปีทุกปีในช่วงเดือนพฤษภาคมซึ่งเป็นช่วงก่อนที่จะลงมือทำนา โดยมีจุดประสงค์สำคัญ คือ การขอฝน ชาวบ้านในภาคอีสาน ถือว่าบุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญมาก เพราะเชื่อว่าหากหมู่บ้านใดไม่จัดบุญบั้งไฟก็อาจก่อให้เกิดภัยพิบัติ เช่น โรคภัยไข้เจ็บ หรือทุกข์ภัยแก่ชุมชนได้ สำหรับการจัดงานและการละเล่นในประเพณีบุญบั้งไฟนั้น ในวันสุกดิบ ซึ่งหมายถึงวันที่ชาวบ้านจะจัดขบวนแห่บั้งไฟไปยังศาลปู่

^{๓๔} พระยาอนุมานราชธน, การศึกษาศิลปะ และประเพณี, โดย เสฐียร โกเศศ (นามแฝง), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บรรณการ, ๒๕๑๓), หน้า ๓๒ – ๓๓.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๓๖} สุเทพ สุนทรเกสัช, สังคมวิทยาหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๑), หน้า ๑๑๓ – ๑๑๖.

ตาของหมู่บ้าน เพื่อทำพิธีเช่นสรวง มีการจุดบั้งไฟที่ใช้ในการเสี่ยงทาย เพื่อเสี่ยงทายดูความ
อุดมสมบูรณ์และความสำเร็จในการทำนาของปีนั้น^{๓๓}

ความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง ก็มีความเชื่อเหมือนกับชาวอีสาน
โดยทั่วไปคือเชื่อในเรื่อง ผี สาง และเทวดา รวมทั้งเชื่อในประเพณีฮีต ๑๒ กอง ๑๔ ดังนี้^{๓๔}

ความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างเชื่อในเรื่องของปู่ตา ปู่ตาเป็นเทวดา
ที่รักษาหมู่บ้าน^{๓๕}

ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างยังเชื่อในเรื่องของการทำบุญบั้งไฟว่า ถ้าไม่ทำในปีใด ปี
นั้นจะแห้งแล้ง มีเหตุเภทภัยเกิดขึ้น อาจจะมีสัตว์หรือคนล้มป่วย เป็นโรคห่าตาย นอกจากนี้ยัง
มีความเชื่อว่าเมื่อจะทำบุญอะไรก็ตามจะต้องบอกกล่าวปู่ตาในหมู่บ้านเสียก่อน เพราะท่าน
เป็นคนรักษาหมู่บ้าน^{๔๐}

ประเพณีฮีต ๑๒

ความเชื่อด้านประเพณีก็คือประเพณีฮีต ๑๒ เป็นประเพณีของชาวอีสาน
ในปีหนึ่งมี ๑๒ เดือน แต่ละเดือนมีประเพณีประจำเดือน (เดือนทางจันทรคติ) ดังนี้

เดือนอ้าย (๑) ทำบุญดอกผ้าย นาค้ำห่มหนาวไปถวายพระสงฆ์ (๒) ประเพณีกอง
เส็ง และ(๓) ทำลาน (นวด) ข้าว เป็นต้น **เดือนยี่** (๑) ทำพิธีปลงข้าวในลอม และตีฟาด (นวด)
ข้าวในลาน (๒) ทำบุญลาน – ถูลาน เป็นต้น **เดือนสาม** วันเพ็ญเดือน ๓ ทำบุญข้าวจี้ และ
มาฆบูชา **เดือนสี่** ทำบุญผะเหวด (ฟังเทศน์มหาชาติ) **เดือนห้า** จัดสงกรานต์ แห่นางสงกรานต์
วันเพ็ญเดือน ๕ สรงปรางค์กู่ **เดือนหก** ทำบุญบั้งไฟ **เดือนเจ็ด** เลี้ยงดาแฮก ปู่ตา มเหศักดิ์
หลักเมือง, ทำบุญเบิกบ้าน เบิกเมือง เป็นต้น **เดือนแปด** หล่อเทียนเข้าพรรษา ถวายพระสงฆ์
เดือนเก้า วันดับคือวันสิ้นเดือน ๘ ทำบุญข้าวประดับดิน **เดือนสิบ** วันเพ็ญเดือน ๑๐ ทำบุญ
ข้าวสาก ต่งข้าวเหนียว หรือเปรต **เดือนสิบเอ็ด** พิธีออกพรรษาปาวณาของพระสงฆ์ และ**เดือน**
สิบสอง ลอยกระทงกลางเดือน ๑๑ จัดลอยกระทงกลางเดือน ๑๒ และทอดกฐิน บริหาร ๘ ลหุ
ภิกษา

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระครูสารกิจประยุต (กาบ ฐานทุดโต), เจ้าคณะตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๓๔} สัมภาษณ์ พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม
๒๕๕๕.

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระครูรัตนศีลวิสุทธิ, เจ้าอาวาสวัดบ้านหินลาด, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๔๐} สัมภาษณ์ นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

กอง ๑๔

ชาวอีสานมีความเชื่อและมีข้อปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นประเพณีของชนชั้นปกครอง คือ เจ้าขุนมูลนาย เสนาอำมาตย์ ข้าราชการบริหารประเทศบ้านเมือง ช่วยกันรับผิดชอบ และรักษาไว้ให้มั่นคง เรียกว่า “กอง ๑๔” มีประเพณีกอง ดังนี้

- (๑) หูเมือง ราชทูตต่างหน้าเจรจาแทนประเทศชาติบ้านเมือง
- (๒) ตาเมือง นักปราชญ์มีความรู้เชี่ยวชาญ และสอนธรรมอักษระบาลี
- (๓) แก่นเมือง พระสงฆ์เถระผู้มีความรู้ และมั่นคงทรงวินัย
- (๔) ประตุมือง ศาตราวุธ และยุทธโศปกรณ์ตั้งสมไว้ป้องกันเมือง
- (๕) รากเมือง หมอโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ แพทย์ศาสตร์
- (๖) เหง้าเมือง กวานบ้านตาแสง (ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน) ราษฎรผู้ซื่อสัตย์
- (๗) ฝ่าเมือง-ฝ่าเมือง โยธาทหารผู้แก้แค้นล้างชานาญในการรบ
- (๘) ขื่อเมือง โคตรวงศ์เต่าแก่ และนักปราชญ์ผู้กล้าหาญชาญชัย
- (๙) แเปเมือง ท้าวพญา เสนาอำมาตย์ ผู้มีศีลธรรม ตัดสินคดีความ
- (๑๐) เขตเมือง เสนาอำมาตย์ผู้รักษาเขตแดนประเทศบ้านเมือง
- (๑๑) ใจเมือง พระราชกุมาร พระราชกุมารี เจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์
- (๑๒) ค่าเมือง คือบ่อเงิน บ่อทอง บ่อเพชรพลอย ดินไม่มีราคาแพงใน

ประเทศ

- (๑๓) สติเมือง นายแพทย์ผู้รักษาพยาบาล หมอยา พ่อค้า เศรษฐี

มหาเศรษฐี และ

- (๑๔) เมฆหมอกเมือง ปู่ตา เทพารักษ์ มเหศักดิ์ หลักเมือง

ประเพณีกอง ๑๔ ชาวอีสานมักเรียกสั้น ๆ ว่า “ฮิต ๑๒ กอง ๑๔” ถือเป็นประเพณีประจำถิ่นอีสาน มักพูดเตือนกันเสมอว่า ทำอะไรอย่าให้ผิดฮิตผิดกอง จงทำให้ถูกฮิตถูกกองเสมอ จะถูกต้องด้วยระเบียบประเพณี จักได้อยู่เป็นสุข^{๔๑}

จะเห็นได้ว่า ความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างมีที่มาจากความเชื่อของชาวอีสานโดยทั่วไป มีการผสมผสานหลายอย่างเข้าด้วยกัน เช่น เชื่อในเรื่องของผีसाग เทวดา

^{๔๑} พระมหาพิมล พรมเมือง, “วิถีพุทธ – พราหมณ์ – ศีลในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูบ่อพันขันเพื่อสังคมที่ยั่งยืน จังหวัดร้อยเอ็ด”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม , ๒๕๕๐), หน้า ๕๗ – ๑๐๓.

ที่ปกปักรักษาหมู่บ้าน มีการทำตามธรรมชาติ และวิถีชีวิตประจำวันให้ดำเนินไปอย่างมีความสุข เช่น ประเพณีฮีต ๑๒ ก็ให้คนได้ทำบุญกันทั้ง ๑๒ เดือน เป็นการสอนให้คนรู้จักเข้าวัดทำบุญ ไม่ใช่มีไว้แต่ทำไร่นา จนไม่มีเวลาทำบุญ นับเป็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของคนโบราณอย่างยิ่ง และนอกจากความเชื่อในประเพณี ๑๒ เดือนแล้วชาวบ้านหนองเขื่อนช้างยังมีความเชื่อในนิทานปรัมปราที่เกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟอยู่ ๒ เรื่องคือ นิทานเรื่องพญาคันคาก และท้าวผาแดง – นางไอ่ จากความเชื่อในช้างต้นนี้เองจึงทำให้ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างยังคงมีความเชื่อ ค่านิยม และทำพิธีกรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๓.๒ ค่านิยมดั้งเดิม

ค่านิยมในการทำบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง มีดังต่อไปนี้

๑. เป็นค่านิยมในการบูชาคุณของพระพุทธเจ้า สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ขอน้ำฝน เชื่อมความ สมัคสมานสามัคคี แสดงการละเล่นการบูชาคุณของพระพุทธเจ้า ชาวอีสานส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อถึงเทศกาลเดือน ๖ ซึ่งเป็นวันประสูติ วันตรัสรู้ และวันปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ชาวอีสานจะจัดดอกไม้ธูปเทียนมาบูชา พระพุทธรูป การทำบุญบั้งไฟของชาวอีสานถือว่าการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน

๒. การสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เนื่องจากการทำบุญบั้งไฟ มีการบวชพระและบวชเณร ในครั้งนี้ด้วย จึงถือว่าการสืบต่อพระพุทธศาสนา

๓. เป็นค่านิยมทางความเชื่อในเรื่องของการขอฝน การทำนาที่ต้องอาศัยน้ำฝน แต่เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถควบคุมธรรมชาติได้ จึงมีความเชื่อว่าพญาแถนจะบันดาลน้ำฝนให้ตกลงมา จึงทำบุญ บั้งไฟเป็นการส่งสัญญาณบอกกล่าวถึงฤดูกาลทำนาแล้วให้ส่งน้ำลงมาเพื่อให้ทำนา^{๔๒}

๔. เป็นค่านิยมในการเชื่อมความสามัคคี คนในบ้านเมืองหนึ่งที่แตกต่างกันมาอยู่รวมกัน ถ้ามิได้ทำกิจกรรม ร่วมกันก็จะมีฐานะต่างคนต่างอยู่ เมื่อบ้านเมืองเกิดความยุ่งยากจะ

^{๔๒} พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕, พระครูสารกิจประยุต (กาบ ฐานทุโต), เจ้าคณะตำบลท่าสองคอน อ.เมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕, พระครูผาสุภสารธรรม (ที), เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพธิ์ไชยาราม, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕, พระครูรัตนศีลวิสุทธิ, เจ้าอาวาสวัดบ้านหินลาด, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕ และนายกำมุล คตอินทร์, พราหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ขาดกำลังคนแก้ไข ดังนั้น เมื่อทำบุญ บั้งไฟก็จะเปิดโอกาสให้คนทั้งหลายได้มาร่วมแรงร่วมใจกันประกอบกิจกรรม สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้น ในหมู่คณะ^{๔๓}

๕. ในขบวนแห่จะต้องมีการแสดงการละเล่นเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนมาแสดงการละเล่น คนเราเมื่อได้เล่น ได้กินร่วมกันจะเกิดความรักใคร่ใยดีต่อกัน การเล่นบางอย่างจะสุภาพเรียบร้อย บางอย่างไม่สุภาพบ้างก็มี แต่ก็ไม่ถือสาหาความ เพราะถือว่าเป็นการเล่นเท่านั้น^{๔๔}

จะเห็นได้ว่าค่านิยมแบบดั้งเดิมในประเพณีบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างนี้ นิยมนำบุตรหลานมาบวชซึ่งถือได้ว่าเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนา และในขบวนแห่ก็จะต้องมีการแสดงต่างๆ เพื่อความสนุกสนาน ทุกคนจะไม่ถือสาหาความกัน แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปชาวบ้านหนองเขื่อนช้างก็ได้มีการปรับรูปแบบพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย แต่ก็พยายามที่จะอนุรักษ์ของเดิมเอาไว้ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๓.๓ พิธีกรรมดั้งเดิม

พิธีกรรมคือพฤติกรรมที่กระทำขึ้นเพื่อสนองโลกียวิสัย หรือเพื่อความสูงส่งทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์โดยถูกต้องตามกฎหมาย ประเพณี การสั่งสมของวัฒนธรรมและเป็นที่ยอมรับของคนทั่ว จะต้องเป็นการกระทำที่ปลูกเร้าหรือเรียกร้องให้เกิดปฏิกิริยาหรืออารมณ์ได้ ส่วนประกอบของพิธีกรรมได้แก่ ศาสนา พลังแห่งเวทมนตร์ วัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งรวมกลุ่มกันขึ้นเป็นสัญลักษณ์ และพิธีกรรม^{๔๕} และส่วนที่เป็นหัวใจของพิธีกรรมคือขั้นตอนของพลังลับ ซึ่งก็คือการมองโลกให้ลึกลงไปจนถึงความเป็นจริงที่ซ่อนอยู่^{๔๖}

^{๔๓} สัมภาษณ์ นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕, และนายอุทิศ สืบกงแสง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒๐ ตำบลท่าสองคอน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๔๔} สรุปความจากบท สัมภาษณ์ คุณชายดี ทิหม่วย, ผู้เฒ่าประจำหมู่บ้าน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕, นายกิจ วงศ์ระคร, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕, นายหนู ขาลเกตุ, มรรคนายกวัดบ้านหินลาด และนายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕, นายศิริ กำมุล, มรรคนายกวัดกุญชรวนาราม, และนายสังคม อักแสง, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าสอง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕

^{๔๕} Denny Sargent, **Global Ritualism พิธีกรรมของโลก**, แปลโดย ทิพยอาภา (นามแฝง), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จูนพับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

ในการประกอบพิธีกรรมมี ๓ ลักษณะ คือ

(๑) การประกอบพิธีกรรมโดยกลุ่มคน มีพระหรือผู้นำกลุ่มนั้นๆ เป็นผู้นำในพิธี

(๒) หมอผี หรือผู้ขมังเวท ร่วมกันประกอบพิธีกรรม โดยแต่ละคนมีความสำคัญเท่าเทียมกัน แม้ว่าบางคนอาจจะมีตำแหน่งสูงกว่าคนอื่นๆ ๓ การประกอบพิธีกรรมส่วนตัวของหมอผี หรือผู้ขอพร เช่น การติดต่อกับเทพเจ้าของชาวอินเดียนแดง การติดต่อโดยตรงกับพระเยซูคริสต์ โมฮัมหมัด พระกฤษณะ ฯลฯ^{๔๗}

การประกอบพิธีกรรมต้องทำในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีการขับไล่สิ่งชั่วร้าย พิธีกรรมทุกชนิดมีลักษณะพื้นฐานอยู่ ๓ แบบ คือ

(๑) การเรียก หรือการอัญเชิญ เป็นการนำหรือเรียก พลัง วิญญาณ เทพ เทพี กามิ ฯลฯ จาก “ข้างนอก” ให้ “เข้ามา” สิ่งทีถือว่ามีมาจากข้างนอกและเข้ามา ย่อมเป็นเรื่องของพลังจิต

(๒) การปลุกหรือกระตุ้น เป็นการนำหรือเรียกพลังหรือวิญญาณ ฯลฯ จาก “ข้างใน” ให้ออกมา เป็นเรื่องของพลังที่เหนือจิต

(๓) ไสยศาสตร์ เป็นการปรับเปลี่ยนด้วยความมุ่งมั่น ความรู้ และการกระทำ เปลี่ยนได้ทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุ และจิตใจ นอกจากนี้พิธีกรรมทุกชนิดมีพลังจากสมองเป็นส่วนเสริม ไม่ว่าจะในด้านบวกหรือด้านลบก็ตาม พลังจากร่างกายโดยการควบคุมลมหายใจ และพลังจากคำพูด

ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นสิ่งที่ผูกพันกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมไทยอย่างแยกไม่ออก จนเป็นหลักในการดำรงชีวิตไป การไม่รังเกียจศาสนา และลัทธิความเชื่ออื่นๆ ตามธรรมชาติของพระพุทธศาสนาทั้งทางการที่มีผู้คนอพยพเคลื่อนย้ายจากภายนอกเข้ามาอยู่ในประเทศไทย สามารถนำเอาระบบความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของคนเข้ามาผสมผสานกับสิ่งที่อยู่ในสังคมในดินแดนประเทศไทยได้ ทำให้ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมแทรกซึมเข้าไปในส่วนต่างๆ ของชีวิต วัฒนธรรมของผู้คน จนกลายเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับความมั่นคงในวิถีชีวิตและจิตใจ ทำให้มองเห็น

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๔๕๒.

ความสัมพันธ์กันอย่างมีคุณภาพระหว่างโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ และความเชื่อที่เกี่ยวข้อง
สิ่งนอกเหนือธรรมชาติ^{๔๘}

ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม ได้ให้ความหมายพิธีกรรมไว้ว่า ลำดับที่แน่นอนของกิจกรรม
รวมถึงการกระทำ คำพูด และสิ่งของที่ถูกจัดขึ้นในสถานที่ที่แน่นอน และจัดขึ้นเพื่อสนองต่อ
ความมุ่งหมาย และผลประโยชน์ของผู้ประกอบพิธี นอกจากนี้ได้จัดแบ่งพิธีกรรมออกเป็น ๓
ประเภท คือ

(๑) พิธีกรรมที่เกิดขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล อาจจะเป็นลักษณะของ
การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศที่ถูกกำหนดโดยลักษณะทางวัฒนธรรมหรือการเริ่มต้น
ของกิจกรรมนั้น ๆ เช่น การเพาะปลูก การเก็บเกี่ยวผลผลิต หรือการเปลี่ยนผ่านจากฤดูหนาว
เป็นฤดูร้อน เป็นต้น

(๒) พิธีกรรมอาจจะเป็นเงื่อนไขหรือช่วยตอบสนองต่อภาวะวิกฤติในชีวิตของ
ปัจเจกชน เราเรียกพิธีกรรมนี้ว่า พิธีกรรมที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไข (Contingent Rituals) อาจ
แบ่งย่อยเป็นพิธีที่เกี่ยวข้องกับภาวะวิกฤติช่วงชีวิต เช่น การเกิด การตาย การชำระบาป
(Purity) การแต่งงาน หรืออื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อส่งผ่านจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่งในรอบของ
ปัจเจกชน

(๓) พิธีที่เกี่ยวข้องกับภัยพิบัติ (Ritual of Affliction) ที่จัดขึ้นเพื่อปลอบโยน บำรุง
ขวัญ โดยการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าเป็นต้นเหตุแห่งภัยพิบัติ เช่น โรคภัยไข้เจ็บ
เคราะห์ร้าย ความเจ็บป่วยทางกาย และอื่นๆ^{๔๙}

ประเพณีบุญบั้งไฟ ก็เป็นประเพณีที่มาจากความเชื่อของคนในท้องถิ่น
ของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และการเกิดภัยพิบัติ คือภัยแล้ง
จนทำให้ต้องพึ่งพาสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ที่มีความเชื่อในเรื่องของพญาแถน ตามที่ได้
กล่าวถึงในนิทานแล้วนั้น และจากฐานความเชื่อเหล่านี้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นชุมชน จนแปร
เปลี่ยนเป็นประเพณีวัฒนธรรมที่มีการสืบทอดต่อกันมา ถือว่าเป็นงานบุญที่เป็นส่วนหนึ่งใน
วิถีชีวิต และก็ยังคงมีการเล่นประเพณีนี้มาจนถึงปัจจุบัน

^{๔๘} สว่าง พัฒนาชีวะกุล, “เจ้าพ่อพญาแล : ความเชื่อและพิธีกรรม”, ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๘), หน้า ๗๕ – ๘๐.

^{๔๙} ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม, การถือผีในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๖),
หน้า ๓๒-๔๓.

พิธีกรรมกรรมดั้งเดิมประเพณีบุญบั้งไฟบ้านหนองเขื่อนช้าง

ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างเป็นสังคมพุทธเหมือนกับชาวอีสานในที่อื่นๆ ยึดหลักพระพุทธศาสนาเป็นข้อปฏิบัติในการดำรงชีวิต แต่ก็มีเชื่อในเรื่องของผีสง และเทวดา ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ นำมาผสมผสานกับพระพุทธศาสนาจนไม่สามารถแยกออกได้ว่า คำสอนใดเป็นพุทธแท้ คำสอนใดเป็นเรื่องของผีและเทวดา จึงมีวิธีปฏิบัติเพื่อให้ได้มานุญกุศลโดยอาศัยพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมในประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น และจากรูปแบบพิธีกรรมแบบดั้งเดิมนี้เองจึงทำให้ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างยังคงรูปแบบการจัดประเพณีและพิธีกรรมบุญบั้งไฟดั้งเดิมเอาไว้ ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

เมื่อใกล้จะถึงวันงานชาวบ้านหนองเขื่อนช้างจะประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ พระสงฆ์ในหมู่บ้านเพื่อขอความเห็นว่าจะจัดงานบุญบั้งไฟหรือไม่ ถ้าตกลงจัดก็จะทำในข้อถัดไป แต่ถ้าไม่จัดจะต้องส่งตัวแทน (ผู้มีอายุชายในหมู่บ้าน) และพ่อเฒ่าจำ ไปขอขมาต่อเจ้าปู่เพื่อขอเลื่อนไปจัดในปีถัดไป (พิธีกรรมนี้ไม่มีผู้หญิงเกี่ยวข้อง) เมื่อตกลงจัดผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านจะส่งข่าวบอกกล่าวเชื้อเชิญไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงให้มาร่วมงานบุญ เรียกว่า “เดินป่าว” เหตุที่ถือว่างานนี้เป็นงานบุญก็เพราะว่า วัดเป็นที่รวมของการจัดกิจกรรมของชุมชน การเตรียมการต่างๆ ตั้งแต่การทำบั้งไฟก็มักจะเริ่มจากพระ ซึ่งถือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญ และในวาระโอกาสนี้ยังมีการแทรกประเพณีทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วย เช่น การบวชและการสวดสงฆ์^{๕๐} (ในปัจจุบันไม่มีแล้ว) ในการยกย่องพระสงฆ์ ชาวบ้านจะเรียกรับเงินและสิ่งของตามศรัทธา เพื่อร่วมสมทบกันสร้างบั้งไฟ (ในสมัยโบราณจะทำเพียงบั้งเดียว) บอกบุญให้บ้านเรือน ๓ – ๔ หลังคารวมกันต้อนรับแขกจากต่างบ้านที่มาร่วมบ้านหนึ่ง (ซึ่งจำนวนไม่มากนักจะมาพร้อมบั้งไฟของหมู่บ้าน เช่น พระภิกษุ สามเณร หญิงชายที่มาร่วมขบวนแห่) ส่วนใหญ่ก็มักจะกำหนดให้ครอบครัวที่บวชลูกหลานเป็นเจ้าภาพ (เพราะต้องจัดงานเลี้ยงญาติพี่น้องอยู่แล้ว) ชาวบ้านที่ได้รับมอบหมายจะ สร้างปะรำ หรือ “ผาม” หรือ “คูบบุญ ซึ่งทำด้วยโครงไม้จริง ยกพื้นข้างบนให้พระสงฆ์นั่งฉันภัตตาหาร ส่วนข้างล่างปูด้วยใบไม้หรือฟางข้าวให้หญิงสาวนั่ง โดยให้หญิงสูงอายุควบคุมดูแลหญิงสาวเหล่านี้ เพื่อป้องกันมิให้ผู้ชายในขบวนเข้กลวนลามจน

^{๕๐} การสวดสงฆ์ เป็นการสรงน้ำพระ และเมื่อพระรูปใดได้รับการสวดสงฆ์แล้วก็เป็นการห้ามไม่ให้พระรูปนั้นลาสิกขาในปีนั้นๆ

เกินเหตุ ในวัดจะมีการทำ บั้งไฟโดย “ฉบับ” ซึ่งมักจะเป็นพระทำบั้งไฟด้วยโดยมีลูกมือคือชาวบ้านผู้ชาย^{๕๑}

ในสมัยก่อนการทำบั้งไฟจะทำที่วัดโดยมีพระร่วมด้วย การไปหาไม้สำหรับมาเผาเป็นถ่านสำหรับถั่วผสมกับดิน ประสิวเรียกว่า “การทำหมื่อ” ซึ่งมีสูตรจำเพาะของช่างแต่ละคน ตำด้วยครกมองให้ละเอียดร่วน ทดสอบด้วยการนำมาโรยเป็นทางยาวแล้วจุดไฟดูความเร็วของการปะทุ หากปะทุช้าก็จะต้องใช้สูตรผสมใหม่ตามแต่ต้นฉบับจะกำหนดบอกมา การทำบั้งไฟในสมัยก่อนจะใช้ไม้ไผ่ลำขนาดใหญ่ที่สุด ทะลวงปล้องให้ถึงกัน ภายนอกจะใช้ดอกไม้ไผ่ถักเป็นเชือกมัดรอบลำไฟให้แน่นเพื่อไม่ให้ลำไฟแตก ส่วนหัวปล้องสุดท้ายจะถูกอุดด้วยแผ่นไม้หนาพอควร แล้วทำการอัดบรรจุหมื่อ (ดินปืน) ให้แน่นด้วยการตำ หรือใช้คานคีดคานจัด (สมัยใหม่ใช้แม่แรงยกล้อรถบรรทุกแทนสะดวกกว่ากันดังภาพซ้ายมือ) แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปจากลำไฟกลายมาเป็นท่อเหล็กหรือท่อประปา (ซึ่งอันตรายมากเมื่อมีการระเบิดใส่ผู้คนอย่างที่เห็นข่าว) ตอนหลังหันมาใช้ท่อพีวีซีแทนซึ่งก็ยังเป็นอันตรายอยู่ดี จากการบูชาถ่านมาเป็นการพนันขันต่อเพื่อการเดิมพัน จำนวนบั้งไฟที่จุดในแต่ละที่จึงมีจำนวนมาก นอกจากบั้งไฟแล้ว ยังมีการทำพลุ พะเนียง ดอกไม้ไฟ ตะไล (เพื่อจุดในการแห่ร่วมด้วย) นอกจากนั้นตัวบั้งไฟยังต้องมีการประดับตกแต่งอย่างสวยงามเรียกว่า การเฮ้ ซึ่งก็เป็นฝีมือของพระอีกเช่นกัน^{๕๒}

การละเมิดกฎเกณฑ์และธรรมเนียมปฏิบัติ กันทั่วไปมีคำอธิบายได้ว่าเป็นการปลดปล่อยคนให้หลุดจากกฎเกณฑ์ชั่วคราว ในอีสานสมัยก่อนผู้ชายเมื่อแต่งงานต้องเข้าไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง ผู้ชายจึงอยู่ในฐานะที่โคดเคี้ยวต้องอยู่ในความควบคุมของญาติฝ่ายหญิงและ ต้องฝากอนาคตของตนไว้กับความเมตตาของครอบครัวฝ่ายหญิงด้วย เพราะจะสามารถสร้างหลักให้แก่ครอบครัวได้ก็ด้วยการอุปถัมภ์ของพ่อตา เขยจะถูกจัดให้เป็นผู้ต่อยกว่าในทางพิธีกรรม (แสดงสะท้อนในเชิงประชดประชันจากนิทาน พ่อเฒ่ากับลูกเขย) ดังนั้นการที่แสดงออกในทางพิธีกรรมในบุญบั้งไฟจึงเป็นการปลดปล่อยจากกฎเกณฑ์ของ สังคม เพราะเรื่องเพศ การกล่าวถึงหรือแสดงอวัยวะเพศ เป็นความที่ไม่ค่อยสุภาพที่สังคมปกติไม่

^{๕๑} สัมภาษณ์พระครูผาสุกสารธรรม (ที), เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพธิ์ไชยาราม, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕. และสัมภาษณ์พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๕๒} สัมภาษณ์พระครูสารกิจประยุต (กาบ ฐานทตฺโต), เจ้าคณะตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ยอมรับ เมื่อการเตรียมการในการต้อนรับ การทำบั้งไฟ การเอ็งไฟให้สวยงาม เตรียมขบวน ฟ้อนในวันแห่โสมบุญ ทำนั้งร้านสำหรับการนำบั้งไฟขึ้นจุด แล้วก็ถึงวันงานซึ่งมีพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องอีกดังนี้^{๕๓}

ในวันสุกดิบ ชาวบ้านจะจัดขบวนแห่บั้งไฟไปยังศาลปู่ตาของหมู่บ้าน พร้อม นำเอาเหล้าไปด้วยจำนวนมาก ส่วนหนึ่งใช้เช่นสรวงคอนปู่ตา ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างนับถือ ปู่ตา หรือ คอนตาปู่ หรือคอนเจ้าปู่ ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจอันเป็นกุศโลบาย ภูมิปัญญาของ ท้องถิ่นในการควบคุมจัดการวิถีชีวิตให้เป็นสุขเมื่อ การเตรียมการในการต้อนรับ การทำบั้งไฟ การเอ็งไฟให้สวยงาม ก่อนจะนำไปจุดที่นั้งร้าน ชาวบ้านจะแห่บั้งไฟมาที่คอนปู่ตาเสียก่อน จะมีการจุดบั้งไฟเสี่ยงทายเสียก่อน โดยจะจุดที่หน้าศาลปู่ตา โดยมีเฒ่าจ้ำ หรือชะจ้ำเป็นผู้ นำ ในการทำพิธี การจุดบั้งไฟเพื่อเสี่ยงทาย จะมีการจุด ๓ บั้ง (๓ ครั้ง)

จุดบั้งแรก (ครั้งแรก) เพื่อบูชาปู่ตา และเสี่ยงทายคน คือถ้าจุดแล้วบั้งไฟขึ้น แสดง ว่าคนในหมู่บ้านจะอยู่ดีมีความสุขไม่ล้มตายด้วยโรคภัย อันตรายต่าง ๆ

จุดบั้งสอง (ครั้งที่ ๒) จุดเพื่อเสี่ยงทายสัตว์ คือ ช้าง ม้า วัว ควาย หรือสัตว์เลี้ยง ต่าง ๆ ของคนในหมู่บ้าน ถ้าจุดขึ้น แสดงว่าสัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้จะไม่ตายด้วยโรคห่า หรือโรค ระบาด

จุดบั้งสาม (ครั้งที่สาม) เพื่อเสี่ยงทายฟ้าฝน คือถ้าบั้งไฟขึ้นแสดงว่าฟ้าฝนในปี นี้ จะดี การทำการเกษตรจะได้ผล^{๕๔}

การแห่บั้งไฟ ผู้ร่วมขบวนนั้นดูเหมือนจะตั้งใจละเมียดกฏเกณฑ์ปกติ เช่น ชาย แต่งกายเป็นหญิง หรือเอาโคลนพอกหน้า ขบวนซึ่งจะแห่ไปตามหมู่บ้านเพื่อขอสาโทมากิน การซึ่งจะมีคนจ่ายกาพย์ และคนตีกลองให้จังหวะซึ่ง อยู่กลางขบวนฟ้อน เพื่อให้ผู้ฟ้อนซึ่ง ได้ยินเสียงจังหวะและคำกลอน “ถ้ากาพย์ซึ่งได้ชัดเจน”^{๕๕}

^{๕๓} สัมภาษณ์ พระครูรัตนสีลวิสุทธิ, เจ้าอาวาสวัดบ้านหินลาด, นายอริย์ จำปาปี, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๑ ตำบลท่าสองคอน, และนายกิจ วงศรีละคร, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๕๔} สัมภาษณ์ นายคำมูล คตอินทร์, พรหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, นายสังคม อักแสง, นายกองกำกับการบริหารส่วนตำบลท่าสอง, นายศิริ คำมูล, มรรคนายกวัดบุญชรวนาราม, และนายอุทิศ สืบกงแสง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒๐ ตำบลท่าสองคอน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๕๕} สัมภาษณ์ คุณชายดี ทิหม่วย, ผู้เฒ่าประจำหมู่บ้าน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ตอนบ่ายจะมีการตีกลองโฮม^{๕๖} เพื่อให้ขบวนแห่ทุกขบวนไปรวมกันที่วัด ซึ่งจะหมายถึงการไปร่วมในพิธีบวชของบุตรหลาน หรือการสดสงฆ์ ถ้ามีการบวชก็จะมีการแห่ناقด้วยม้า (ถ้าหากเจ้าภาพมีฐานะพอทำได้) มีการจุดตะไค้ตามหลังม้าไปตลอดทาง หากมีการสดสงฆ์อยู่ด้วยก็จะแห่พระภิกษุที่ต้องการ “สด”^{๕๗} นำหน้าเจ้านาคไป กลางคืนจะมีการเส็งกลองหรือแข่งตีกลองกัน โดยแต่ละหมู่บ้านจะนำกลองกิ่งของวัดในหมู่บ้านตนมาตีแข่ง ถือกันว่าถ้าหากแพ้ในการเส็งกลอง ก็จะไม่ใช้กลองนั้นอีกเลย^{๕๘} จะต้องไปเสาะแสวงหากลองมาเส็งใหม่ในปีหน้า การเส็งกลองจะมีกันไปจนถึงเที่ยงคืน รุ่งเช้าจะมีการทำบุญถวายจังหันพระ^{๕๙} พอดกบ่ายก็มีการแห่บั้งไฟไปยังค้ำที่เตรียมไว้ อาจใช้ต้นไม้ใหญ่เป็นค้ำก็ได้ การแข่งขันระหว่างหมู่บ้านก็มีเพียงบ้านใดจะสามารถยิงไปได้สูงกว่ากัน (ใช้การนับไปจนกว่าจะมองเห็นบั้งไฟหล่นพื้นก้อนเมฆลงมา) เป็นการแสดงความสามารถของช่างหรือฉบับของบั้งไฟบ้านนั้น หากบั้งไฟบ้านใดชู (พ่นดินปืนออกมาแต่ไม่ขึ้น) หรือแตกระหว่างการจุดช่างหรือฉบับก็จะถูกจับโยนลงตม คือโยนลงไปในโคลนเป็นที่สนุกสนานทั้งผู้โยนและถูกโยน (เปื้อนโคลนพอกัน)^{๖๐}

จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างในสมัยก่อนจะมีการเตรียมงานกันที่วัด ซึ่งเริ่มตั้งแต่การประชุมก็จะทำกันในวัด ช่างที่ทำบั้งไฟก็เป็นพระสงฆ์ ในตอนเช้าของวันงานจะมีการสดสงฆ์ เพื่อเป็นอุบายห้ามไม่ให้พระลาสิกขาเพื่อที่จะได้สืบทอดพระพุทธศาสนา การทำบั้งไฟก็ใช้ไม้ไผ่ซึ่งหาได้ทั่วไป ซึ่งเป็นการพิสูจน์ฝีมือของช่างอย่างแท้จริง และในขบวนแห่มีการห้ามเสลี่ยงพระนำหน้า บั้งไฟก็จะทำกันหมู่บ้านละ ๑ บั้งเท่านั้น และในขบวนแห่ก็มีการสอดแทรกหลักธรรมทางศาสนาเข้าไปด้วย และในช่วงนี้จะมีการบวชด้วย และในขบวนแห่ก็จะมีการแห่ناقไปพร้อมกัน

^{๕๖} ตีกลองรวม

^{๕๗} การสร่งน้ำพระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้พระรูปที่ถูสร่งน้ำนั้นให้อยู่ในสมณเพศต่อไป

^{๕๘} สัมภาษณ์ นายคำมูล คตอินทร์, พราหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๕๙} ถวายภัตตาหารเช้า

^{๖๐} สัมภาษณ์นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, นายหนู ขาลเกตุ, มรรคนายกวัดบ้านหินลาด, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

๒.๔ รูปแบบของประเพณีและพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง

ชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง ได้จัดประเพณีบุญบั้งไฟ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญเดือนหก จัดเป็นบุญประจำปีทุกปีในช่วงเดือนพฤษภาคมซึ่งเป็นช่วงก่อนที่จะลงมือทำนา โดยมีจุดประสงค์สำคัญ คือ การขอฝน ชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง ถือว่าบุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญมาก เพราะเชื่อว่าหากหมู่บ้านไม่จัดบุญบั้งไฟก็อาจก่อให้เกิดภัยพิบัติ เช่น โรคภัยไข้เจ็บ หรือทุกข์ภัยแก่ชุมชนได้ สำหรับการจัดงานและการละเล่นในประเพณีบุญบั้งไฟนั้น ในวันสุกดิบ ซึ่งหมายถึงวันที่ชาวบ้านจะจัดขบวนแห่บั้งไฟไปยังศาลปู่ตาของหมู่บ้าน เพื่อทำพิธีเช่นสรง มีการจุดบั้งไฟที่ใช้ในการเสี่ยงทาย เพื่อเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์และความสำเร็จในการทำนาของปีนั้น จากนั้นก็พากันดื่มเหล้าฟ้อนรำรอบศาลปู่ตาเป็นที่สนุกสนาน แล้วก็แห่บั้งไฟไปยังสถานที่จัดงาน หรือหมู่บ้านที่จัดงานบุญบั้งไฟ เพื่อจุดแข่งขันประกวด ประชันกันต่อไป รูปแบบและขั้นตอนในการจัดงานในปัจจุบันก็คล้ายๆ กันกับพิธีกรรมแบบดั้งเดิม แต่จะมีวิวัฒนาการในด้านของวัสดุ อุปกรณ์ ความสะดวกสบาย ซึ่งจะอธิบายให้เห็นความแตกต่าง ดังนี้

ประเพณีบุญบั้งไฟ แบ่งงานออกเป็นงานใหญ่ๆ สองงานด้วยกันคือวันแรก เริ่มตั้งแต่เวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น. เป็นขบวนแห่บั้งไฟสวยงามไปตามถนนสายหลักใจกลางเมือง^{๖๑}

ในวันนี้ชาวบ้านจากคุ้มต่างๆ จะนำบั้งไฟขึ้นขบวนรถที่ตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามเป็นลวดลายไทยงาม วิจิตร นำแห่แห่นด้วยขบวนรำประกอบดนตรีพื้นเมือง บนขบวนรถบางที่จะเป็นธิดาบั้งไฟโก้ เทพบุตรเทพยดาตัวน้อยๆ หรือแม้กระทั่งเรื่องราวจำลองจากนิยายพื้นบ้านปรัมปรา เช่นเรื่องท้าวผาแดง นางไอ่ เป็นต้น นอกจากนี้ที่จะขาดไม่ได้ก็คือขบวนการนำเสนอประเภทเนื้อหาสาระและตลกขบขันต่างๆ ที่เปิดโอกาสให้ชาวเมืองที่ต่างอายุกันได้มีโอกาสเข้าร่วมงานอย่างเสมอหน้า และ มาประกวดประชันกันอย่างสนุกสนาน^{๖๒}

^{๖๑} สัมภาษณ์ พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม,และพระครูสารกิจ ประยุต (กาบ ฐานทศโต), เจ้าคณะตำบลท่าสองคอน อ.เมือง จังหวัดมหาสารคาม ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๖๒} สัมภาษณ์ พระครูผาสุกสารธรรม (ที), เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพธิ์ไชยาราม, และพระครูรัตนศีล วิสุทธิ์, เจ้าอาวาสวัดบ้านหินลาด, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ส่วนวันที่สองเริ่มแต่เช้าที่สวนพญาแถนเป็นการประกวดการจุด บั้งไฟ มีการประกวดบั้งไฟขึ้นสูงและบั้งไฟแฟนซีต่างๆ ในขณะที่ชาวบ้านชาวคุ้มต่างๆ ก็จะยกขบวนออก ร้องรำทำเพลงกันตลอดทั้งวันอย่างสนุกสนาน^{๖๓}

จุดเด่นของการชมประเพณีบุญบั้งไฟ อยู่ที่ช่วงเช้าของวันแรกคือวันแห่บั้งไฟ สวยงาม สามารถชมได้ที่ประรำพิธีถนนใจกลางเมือง และช่วงเช้าวันที่สอง คือการจุดบั้งไฟขึ้น สูงที่สวนสาธารณะพญาแถน^{๖๔}

วัตถุประสงค์ของการจัดงานบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง ได้แก่

๑. เพื่อเป็นการบูชาพญาแถน
๒. เพื่อเป็นการเสี่ยงทายฟ้า ฝน
๓. เป็นการขอฝน^{๖๕}

ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นงานประเพณีที่สร้างความสนุกสนาน และความสมัคร สมานสามัคคีของประชาชนในชุมชนเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชาว อีสานเอาไว้ให้สืบทอดถึงลูกหลาน และสืบสานประเพณีความเชื่อในเรื่องการขอฝนของชาว อีสานที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน อีกทั้งยังเป็นการตักเตือนให้รู้ว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ ไม่แน่นอนที่เกษตรกรไม่ควรประมาท^{๖๖} ดังนั้นชาวบ้านหนองเขื่อนช้างจึงมีพิธีกรรมในการ ทำบุญบั้งไฟ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการประชาสัมพันธ์ ได้บอกกล่าวเกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญเดือนหก” จัดเป็นบุญประจำปีทุกปี ในช่วงเดือนพฤษภาคมซึ่งเป็น ช่วงที่ก่อนจะลงมือทำนา ก่อนจะลงมือทำบั้งไฟต้องจัดหาอุปกรณ์ไว้ให้ครบเรียบร้อยเพื่อ สะดวกในการทำบั้งไฟ^{๖๗} ในปัจจุบันและสมัยโบราณจะต่างกันในเรื่องระยะเวลา เพราะใน

^{๖๓} สัมภาษณ์ นายอุทิศ สืบกงแสง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒๐ ตำบลท่าสองคอน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๖๔} สัมภาษณ์ นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๖๕} สัมภาษณ์ นายคำมูล กตอินทร์, พราหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๖๖} สรุปความจากบทสัมภาษณ์ นายอริย์ จำปาศิ, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๓ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕, นายศิริ คำมูล, มรรคนายกวัดภูษรวาราม, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕ และนายหนู ขาดเกตุ, มรรคนายกวัดบ้านหินลาด, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๖๗} สัมภาษณ์ นายสังคม อักแสง, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าสอง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ปัจจุบันมีสิ่งอำนวยความสะดวกมากไม่ต้องใช้เวลาในการเตรียมนานเหมือนในสมัยก่อน^{๖๘} และพิธีกรรมในการทำบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างมีดังนี้

๒.๔.๑ ขั้นตอนการเตรียมงาน

การเตรียมการบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างนี้เป็นช่วงเริ่มต้นที่ทึความครึกครื้นมาก ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้

๑. ประชุมชาวบ้าน จะเรียกตัวแทนทั้ง ๒๐ หมู่บ้านรวมทั้งผู้เฒ่าผู้แก่พระสงฆ์ในตำบลท่าสองคอนเพื่อขอความเห็นว่าจะจัดงานบุญบั้งไฟหรือไม่ ถ้าตกลงจัดก็จะทำในข้อถัดไป แต่ถ้าไม่จัดจะต้องส่งตัวแทน (ผู้มีอายุชายในหมู่บ้าน) และพ่อเฒ่าจ้ำ (พราหมณ์พิธีกรรม) ไปบอกกล่าวต่อศาลปู่ตาประจำหมู่บ้าน (พิธีกรรมนี้ไม่มีผู้หญิงเกี่ยวข้อง)^{๖๙}

๒. เมื่อตกลงจัดงานผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านท่าสองคอนที่ในฐานะเป็นเจ้าภาพในการจัดงานจะส่งข่าวบอกกล่าวเชื้อเชิญ ไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงให้มาร่วมงานบุญ เรียกว่า “เดินป่า” ในสมัยถัดมาบ้านเมืองเจริญขึ้นก็พัฒนามาเป็นการแจกหนังสือเชิญชวนเรียกว่า “สลากใส่บุญ” เหตุที่ถือว่างานนี้เป็นงานบุญก็เพราะว่า วัดเป็นที่รวมของการจัดกิจกรรมของชุมชน การเตรียมการต่างๆ ตั้งแต่การทำบั้งไฟก็มักจะเริ่มจากพระ ซึ่งถือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นฉบับ (ต้นฉบับ) ในวาระโอกาสนี้ยังมีการแทรกประเพณีทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วย เช่น การบวช และการสวดสงฆ์ พิธีการในการยกย่องพระสงฆ์^{๗๐}

๓. ชาวบ้านจะเรียไรเงินและสิ่งของตามศรัทธาเพื่อร่วมสมทบกันทำบั้งไฟ (ในสมัยโบราณจะทำเพียงบั้งเดียว) บอกบุญให้บ้านเรือน ๓ – ๔ หลังการรวมกันต้อนรับแขกจากต่างบ้านที่มาร่วมบ้านหนึ่ง (ซึ่งจำนวนไม่มากนักจะมาพร้อมบั้งไฟของหมู่บ้าน เช่น พระภิกษุสามเณร หลิงชายที่มาร่วมขบวนแห่) ส่วนใหญ่ก็มักจะกำหนดให้ครอบครัวที่บวชลูกหลานเป็นเจ้าภาพ (เพราะต้องจัดงานเลี้ยงญาติพี่น้องอยู่แล้ว)^{๗๑}

^{๖๘} สัมภาษณ์ นายกิจ วงศ์ละคร, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๖๙} สัมภาษณ์ พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม,และสัมภาษณ์ พระครูสารกิจประยุต (กาบ ฐานทดโต), เจ้าคณะตำบลท่าสองคอน อ.เมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๗๐} สัมภาษณ์ พระครูผาสุกสารธรรม (ที), เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพธิ์ไชยาราม, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕ และนายสังคม อักแสง, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าสอง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๗๑} สัมภาษณ์ พระครูรัตนศีลวิสุทธิ์, เจ้าอาวาสวัดบ้านหินลาด, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

๔. ชาวบ้านที่ได้รับมอบหมายจะสร้างปะรำ หรือ “ผาม” หรือ “ตูบบุญ ซึ่งทำด้วยโครงไม้จริง (ทุกวันนี้ใช้เต็งไม้) ยกพื้นข้างบนให้พระสงฆ์นั่งฉันภัตตาหาร ส่วนข้างล่างปูด้วยใบไม้หรือฟางข้าวให้หญิงสาวนั่ง (ทุกวันนี้ใช้พื้นไม้อัด และข้างล่างปูเสื่อ และนั่งเก้าอี้)^{๗๒}

๕. ฝ่ายจัดเตรียมบั้งไฟ ก็จะไปทำการจัดหาอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อเตรียมการทำบั้งไฟในหมู่บ้านหนองเขื่อนช้าง และชาวตำบลท่าสองคอนได้ตกลงกันว่าให้ช่างในหมู่บ้านทำบั้งไฟกันเอง ห้ามไปจ้างหรือนำช่างมาที่อื่น ช่างทำการตกแต่งบั้งไฟก็เช่นเดียวกัน ถ้าอย่างนั้นจะโดนตัดคะแนน^{๗๓}

๖. ฝ่ายขบวนแห่ ก็มีการจัดเตรียมรูปแบบของขบวน มีการนำเสนอขบวนแห่ในเชิงความคิดสร้างสรรค์สอดแทรกคุณธรรมต่างๆ และฝ่ายเตรียมฟ้อนรำก็จะมีการจัดเตรียมชุดฟ้อนรำ และมีการซักซ้อมเพื่อความพร้อมเพรียง และความสวยงาม^{๗๔}

จะเห็นได้ว่า ในขั้นตอนการจัดเตรียมงานการทำบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างนี้เป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในตำบลท่าสองคอน และคนต่างหมู่บ้าน ต่างอำเภอที่มาร่วมงานได้เป็นอย่างดี ถ้ามิได้ทำกิจกรรมร่วมกันก็จะมีฐานะต่างคนต่างอยู่ ดังนั้นเมื่อทำบุญเมื่อมีการทำบุญบั้งไฟก็จะเปิดโอกาสให้คนทั้งหลายได้มาร่วมแรงร่วมใจกันประกอบกิจกรรม สร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้น ในหมู่คณะ

๒.๔.๒ เอ้บั้งไฟ

เอ้ หมายถึงประดับตกแต่งให้สวยงาม เอ้บั้งไฟ หมายถึงการประดับตกแต่งบั้งไฟนำบั้งไฟที่มัดหางเรียบร้อยแล้ว ไปผูกแขวนไว้ แล้วทำการประดับตกแต่งให้สวยงาม ตามแต่จินตนาการของช่าง

การเอ้บั้งไฟในสมัยก่อนจะมารวมกันที่วัด เพราะช่างที่แกะสลักกลดลายส่วนมากจะเป็นพระในสมัยก่อนการเอ้บั้งไฟจะแกะสลักกบายให้ เป็นหัวพญานาค และ

^{๗๒} สัมภาษณ์ นายคำมูล คตอินทร์, พรหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๗๓} สัมภาษณ์ นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, นายหนู ขาลเกตุ, มรรคนายกวัดบ้านหินลาด, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕, นายอริย์ จำปาปี, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๓ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕ และ สัมภาษณ์ นายศิริ คำมูล, มรรคนายกวัดกุญชรวนาราม, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๗๔} สัมภาษณ์ นายอุทิศ สืบกงแสง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒๐ ตำบลท่าสองคอน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

หาง มาติดตรงหัว และหางบั้งไฟ ในปัจจุบันใช้โพนแทนกานกล้วย และใช้คอมพิวเตอร์ในการออกแบบลวดลาย^{๗๕}

การเอ้บั้งไฟในสมัยก่อน เป็นการพิสูจน์ฝีมือช่างโดยแท้จริง วัสดุอุปกรณ์ก็หาได้ในท้องถิ่นไม่ต้องซื้อหา อย่างเช่นเชือกที่ใช้มัดบั้งไฟก็ใช้เชือกปอ หรือเชือกกล้วยพันเป็นเชือกมีความทนทานและเหนียวมาก^{๗๖}

การเอ้บั้งไฟในสมัยก่อนจะมารวมกันที่วัด และใช้เวลาหลายวันในการจัดเตรียม แต่ในปัจจุบันแยกกันไปทำของแต่ละหมู่บ้าน และใช้เวลาเตรียมการไม่เกิน ๓ วัน

ที่สำคัญในการเอ้บั้งไฟของชาวหนองเขื่อนช้าง คือห้ามใช้ช่างจากนอกหมู่บ้าน อย่างเด็ดขาด มิเช่นนั้นจะโดนตัดคะแนน หรืออาจจะโดนปรับแพ้ไปเลย

และในพิธีการเอ้บั้งไฟ ผู้หญิงจะมาเกี่ยวข้องมากนัก ส่วนมากจะช่วยหาข้าวปลาอาหารมาให้ช่างเอ้ และช่วยตกแต่งขบวนรถแห่มากกว่า^{๗๗}

ลวดลายที่ใช้ในการเอ้บั้งไฟ (ตกแต่ง) ส่วนมากจะใช้ลวดลายคือ

ลายบั้งไฟ : ใช้ลายศิลป์ไทย คือ ลายกนก อันเป็นลายพื้นฐานในการลั้ลลายบั้งไฟ โดยช่างจะนิยมใช้กระดาดังโกทองด้านเป็นพื้นและสีเมืงมะขามเป็นตัวสับลาย เพื่อให้ลายเด่นชัดในการตกแต่งเพื่อความสวยงาม

ตัวบั้งไฟ : มีลูกโอ้จะใช้ลายประจำยาม ลายหน้าเทพพนม ลายหน้ากาล ลูกเอ้ใช้ลายประจำยาม ก้ามปูเปลาว และลายหน้ากระดาน ฯลฯ

กรวยเชิง : เป็นลวดลายไทยที่เขียนอยู่เชิงขาบที่ประดับพริ้วลงมาจกช่วงตัวบั้งไฟ

ขาบ : เป็นผ้าประดับใต้เลาบั้งไฟ จะสับลายใดขึ้นอยู่กับช่วงบั้งไฟนั้น เช่น ลายก้านขุดลายก้านดอกใบเทศ

ตัวพระนาง : เป็นรูปลักษณะสื่อถึงผาแดงนางไอ่ หรือตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ พระลักษณ์ พระราม เป็นต้น

^{๗๕} สัมภาษณ์ นายอุทิศ สืบกงแสง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒๐ ตำบลท่าสองคอน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕, พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๗๖} สัมภาษณ์ พระครูผาสุกสารธรรม (ทิ), เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพธิ์ไชยาราม, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๗๗} สัมภาษณ์ นายคำมูล คตอินทร์, พราหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, นายสังคม อักแสง, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าสองคอน, และคุณชายดี ทิหม่วย, ผู้เฒ่าประจำหมู่บ้าน ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

กระรอกเผือก : ทำวังก์ แปลงร่างมาเพื่อให้นางไอ่หลงใหล

ปล้องคาค : ลายรักร้อย ลายลูกพัดใบเทศ ลายลูกพัดขอสร้อย เป็นต้น

เกริน : เป็นส่วนที่ยื่นออกสองข้างของบุษบก เป็นรูปอรอนเบ็ดลายกนก สำหรับตั้งฉัตรท้ายเกริน ราชรถประดับส่วนท้ายของหางบังไฟ

บุษบก : เป็นองค์ประกอบไว้บนราชรถ เพื่อสมมติให้เป็นปราสาทผาแดงนางไอ่

ต้างบังไฟ : ลายกระจังปฏิกุณณ ลายก้านขด ลายพุ่มข้าวบิณฑ์^{๗๔}

ลายประกอบตกแต่งอื่นๆ : ลายกระจังตั้ง กระจังรวน กระจังตาอ้อย ลายน่องสิงห์ บัวรวน กลีบขนุน^{๗๕}

ผู้กระบอกบังไฟติดหาง หลังจากไขรูแล้ว ก็นำกระบอกบังไฟไปมัดติดกับหางบังไฟ ซึ่งเตรียมไว้แล้ว โดยกระบอกกับหาง ต้องสมดุลกัน ไม่หนักหาง ไม่เบาหาง

หนักหาง คือหางยาวเกินไป ทำให้บังไฟรับภาระน้ำหนักมาก และขึ้นไม่สูงหรือไม่ขึ้น

เบาหาง คือหางสั้นเกินไป ด้านหัวหนัก หัวจะเอียงลง หรือกดลง ทำให้บังไฟขึ้นไม่ตรง

หากต้องการให้บังไฟ ขณะทะยานขึ้นท้องฟ้า มีเสียงดังไพเราะ ก็นำลูกโหวดมามัดเรียงรอบๆกระบอกบังไฟ โดยเรียงตามลำดับลูกที่ยาว – สั้น^{๗๖}

จะเห็นได้ว่า การเอ้หรือการตกแต่งบังไฟ ไม่เพียงแต่เป็นการตกแต่งให้สวยงามเท่านั้น แต่ยังเป็นการสอดแทรกนิทานในตำนาน และสอดแทรกเนื้อหาทางพุทธศาสนาผ่านงานศิลปะที่เป็นฝีมือของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างที่จะสะท้อนให้ผู้ที่มาร่วมงานได้เห็นและระลึกถึง คุณธรรม และศีลธรรมผ่านลวดลายอันวิจิตรงดงามของบังไฟ

^{๗๔} สัมภาษณ์ นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕ และสัมภาษณ์ นายศิริ คำมูล, มรรคนายกวัดกุญชรวนาราม, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๗๕} สัมภาษณ์ นายกิจ วงศ์ธีระกร, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๗๖} สัมภาษณ์ นายอริย์ จำปปี, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๓ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕, และนายหนู ขาลเกตุ, มรรคนายกวัดบ้านหินลาด, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

๒.๔.๓ ประเพณีเลี้ยงต้อนรับ

ในงานประเพณีบุญบั้งไฟนี้ (คนในหมู่บ้านจะเป็นเจ้าภาพ) จะทำฎีกาบอกบุญไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง เพื่อให้ชาวบ้านอื่นจัดบั้งไฟและขบวนเซิ้งมาร่วมงานบุญและประชันกัน^{๘๑} บางทีมีประกาศให้หมู่บ้านหรือบุคคลนอกหมู่บ้านนำบั้งไฟมาประกวดกันโดยประกาศว่าจะมีการประกวดทั้งขบวนแห่ การประดับตกแต่งบั้งไฟ และการจุดขึ้นสูงของบั้งไฟด้วย ทางคณะเจ้าภาพจะจัดหารางวัลให้ผู้ชนะ เมื่อใกล้จะถึงวันกำหนดวันงานบุญชาวบ้านที่เป็นเจ้าของภาพจะพากันปลูกเพิงหรือ ผาม(ประรำ) รอบบริเวณวัดหรือศาลาวัดเพื่อให้คนหมู่บ้านอื่นที่มาร่วมงานได้พักอาศัยและทุกบ้านเตรียมสุราอาหารทั้งคาวหวานไว้ต้อนรับแขกที่จะมาจากต่างถิ่นโดยไม่คิดมูลค่า และชาวบ้านจะคิดว่าเป็นงานบุญเป็นการให้ทานกับผู้มาเยือนถือว่าเป็นการทำบุญโดยการทำทานอีกด้วย^{๘๒}

ฝ่ายเลี้ยงต้อนรับนั้นส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย จะมีการเตรียมการก่อนวันงาน ๑ วัน ในการจัดหาวัสดุอุปกรณ์ในการทำอาหาร ผู้ชายก็จะช่วยยกข้าวของอุปกรณ์ที่หนักๆ และเป็นคนขับรถพาฝ่ายแม่ครัวไปซื้อหาวัสดุเพื่อมาประกอบอาหารอาหารที่จะใช้เลี้ยงต้อนรับก็จะมีทั้งอาหารคาว และอาหารหวาน แต่ที่จะขาดเสียไม่ได้เลยก็คือข้าวต้มมัด เพราะถือว่าเป็นการผูกมัดมิตรไมตรีของแขกผู้มาเยือน อีกอย่างหนึ่งก็คือขนมจีน เพราะชาวบ้านเราเชื่อว่าขนมจีนเป็นอาหารที่เป็นเส้น ถ้ามีงานบุญต้องมีเพราะจะได้บุญหลายสายยาว^{๘๓}เหมือนขนมจีน^{๘๔}

^{๘๑} สัมภาษณ์ พระครูสารกิจประยุต (กาบ ฐานทุโต), เจ้าคณะตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๘๒} สัมภาษณ์ พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕. พระครูผาสุกสารธรรม (ที), เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพธิ์ไชยาราม, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๘๓} บุญหลายสายยาว แปลว่า ได้บุญมาก, บอกบุญต่อกันไป

^{๘๔} สรุปลความจากบทสัมภาษณ์ คุณชายดี ทิหม่วย, ผู้เฒ่าประจำหมู่บ้าน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕, พระครูรัตนศีลวิสุทธิ, เจ้าอาวาสวัดบ้านหินลาด, นายอริย์ จำปปี, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๓ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕, และนายกำมุล คตอินทร์, พราหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

แต่ถ้าเป็นพิธีเลี้ยงต้อนรับในสมัยก่อน ก็จะมีการลงแขกหาปลา ล้วงหน้าก็เป็นเดือน แล้วนำปลามาตากแห้งเอาไว้เพื่อจะเอาไว้ทำน้ำยาขมนมจิ้น และขมนมจิ้นก็ต้องช่วยกันทำเอง แต่ทุกวันนี้สะดวกสบายแล้ว ทุกอย่างหาได้ที่ตลาดภายในวันเดียว^{๔๕}

แต่ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะนำพืชผักที่ปลูกไว้ที่บ้านมาถวายพระไว้ที่วัด คนละอย่าง ๒ อย่าง มารวมกันก็ได้มาก เช่น ใครมีมะพร้าวก็นำมะพร้าวมา ใครมีผักก็นำผักมา พริกและ ฯลฯ แล้วก็นำสิ่งเหล่านี้มาประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงต้อนรับแขก เพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณ^{๔๖}

การที่หมู่บ้านหนองเขื่อนช้างได้เป็นเจ้าภาพในประเพณีบุญบั้งไฟ นับว่าเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านทุกคน เพราะถือว่าเป็นบุญใหญ่ ทำกันปีละครั้ง และชาวบ้านทุกคนก็เต็มใจ มีความยินดีในการต้อนรับแขกทุกคนที่มาร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟในหมู่บ้านเป็นอย่างมาก^{๔๗}

จะเห็นได้ว่าชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง มีความร่วมมือกันในพิธีเลี้ยงต้อนรับ มีการบริจาคสิ่งของคนละเล็กคนละน้อยเพื่อเป็นวัสดุในการประกอบอาหาร มีความเต็มใจต้อนรับแขกผู้มาเยือนเพราะจะเห็นได้จากการนำภูิกาบอกเชิญแขกมาร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟ มีการจัดสถานที่และอาหารคาวหวานไว้ต้อนรับ

๒.๔.๓ แห่บั้งไฟ

รูปแบบของการแห่บั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง มีการผสมผสานทั้งรูปแบบดั้งเดิม และรูปแบบสมัยใหม่เข้ามา เนื่องจากความสะดวกสบายในปัจจุบันได้เข้ามามีบทบาทในการแห่บั้งไฟ แต่บางอย่างที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้ก็จะนำมาเข้าชนแห่ ซึ่งมีรูปแบบของการแห่บั้งไฟ ดังต่อไปนี้

^{๔๕} สัมภาษณ์ นายกิจ วงศ์ธีระคร, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๔๖} สัมภาษณ์ นายสังคม อักแสง, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าสอง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๔๗} สัมภาษณ์ นายศิริ คำมูล, มรรคนายกวัดกุญชรวนาราม, นายอุทิศ สืบกงแสง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒๐ ตำบลท่าสองคอน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕. และ สัมภาษณ์ นายหนู ขาลเกตุ, มรรคนายกวัดบ้านหินลาด, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างนี้จะยังคงอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมแบบดั้งเดิมเอาไว้คือ ก่อนจะแห่บั้งไฟไปรอบหมู่บ้านนั้นจะมีการแห่รอบศาลาโรงธรรมเสียก่อน และห้ามเสด็จ พระคุณเจ้านำหน้าขบวนแห่^{๘๘}

การแห่บั้งไฟหรือชาวบ้านเรียกว่า เชิงบั้งไฟ เป็นประเพณีและพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ ครั้งโบราณกาล จากคตินิยมและความเชื่อเรื่องตำนานพญาคันคาก (คางคก) ซึ่งเป็นทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมจารึก อีกเรื่องหนึ่งคือ ตำนาน “ท้าวผาแดง – นางไอ่คำ” ซึ่งปราชญ์ชาวอีสาน ได้แต่งวรรณกรรมจากสังคมและความเป็นอยู่ของชุมชนชาวขอมการเชิงบั้งไฟ ถือว่าเป็นประเพณีที่ชุมชน ชาวอีสานสืบทอดกันมาพร้อมกับประเพณีการจุดบั้งไฟ คือก่อนที่จะทำบั้งไฟเพื่อจุดถวายพญาแถนบนสวรรค์ ชาวบ้านจะรวมตัวกันออกเชิง (คือ การร้องหรือจ่ายกาพย์ประกอบการฟ้อน) ไปรอบๆหมู่บ้านหรือชุมชนใกล้เคียง เพื่อบอกบุญขอรับไทยทาน เพื่อซื้อ ขี้เกีย (ดินประสีว) มาทำเป็นหมื่อ (ดินปืน) เพื่อบรรจุทำเป็นบั้งไฟ และจุดในพิธีขอฝนต่อไป^{๘๙}

ชาวบ้านจะจัดขบวนแห่บั้งไฟไปยังศาลปู่ตาของหมู่บ้าน เพื่อทำพิธีเช่นสรง มีการจุดบั้งไฟที่ใช้ในการเสี่ยงทาย เพื่อเสี่ยงทายดูความอุดมสมบูรณ์และความสำเร็จในการทำนาของปีนั้น จากนั้นก็พากันดื่มเหล้าฟ้อนร่ำรอบศาลปู่ตาเป็นที่สนุกสนาน แล้วก็แห่บั้งไฟไปยังสถานที่จัดงาน หรือหมู่บ้านที่จัดงานบุญบั้งไฟ เพื่อจุดแข่งขันประกวด ประชันกันต่อไป^{๙๐}

การเชิงบั้งไฟนั้นอาจจะเป็นผู้หญิงล้วน ชายล้วน หรือมีการสลับชายหญิงก็ได้ ทำฟ้อนในการแห่บั้งไฟนั้นมีหลายท่า ยกตัวอย่างเช่น ท่าฟ้อนของคุ้มบ้านใต้สามัคคี อำเภอ

^{๘๘} สัมภาษณ์ พระครูรัตนสีลวิสุทธิ, เจ้าอาวาสวัดบ้านหินลาด, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕ และ สัมภาษณ์ พระครูสารกิจประยุต (กาบ ฐานทศโต), เจ้าคณะตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๘๙} สัมภาษณ์ พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕ และ พระครูผาสุกสารธรรม (ที), เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพธิ์ไชยาราม, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕. นายอุทิศ สืบกงแสง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒๐ ตำบลท่าสองคอน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕, นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕ และนายอริย์ จำปาปี, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๓ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๙๐} สัมภาษณ์ นายหนู ขาลเกตุ, มรรคนายกวัดบ้านหินลาด, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.

เมือง จังหวัดยโสธร มีอยู่ด้วยกัน ๖ ท่า คือ ท่าไห่วัศู ท่านาคพ่นน้ำ ท่าม้วนเชือก ท่าแรงคิง (ท่าชมโฉมตนเอง) ท่าส่อนฮวก (ช้อนลูกฮ้อด) และท่ายุ้งรำแพน เป็นต้น^{๙๐}

การแสดงเซิ้งบั้งไฟ นั้น เป็นชุดการแสดงที่มีชื่อว่า “เซิ้งบั้งไฟ” โดยการจำลองเหตุการณ์การแข่งขันบั้งไฟที่เมืองเอกราชิตา ในสมัยพระยาขอมเรืองอำนาจ โดยมีวัตถุประสงค์จะใช้กิจกรรมทางด้านนาฏศิลป์ สื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมรับรู้ถึงอดีตและความเป็นมา ของวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ และตลอดจนการมีส่วนร่วมในการสืบสานและเผยแพร่สู่อนุชนรุ่นหลังต่อไป

ตัวอย่างกาพย์เซิ้งบั้งไฟ

โอ เฮาโอศรัทธาเฮาโอ	ขอเหล่าเต็ดนำเจ้าจักโอ
ขอเหล่าโทนำเจ้าจักถั่วย	หวานจ้วยๆด้วยปากหลานชาย
เอามายาหลานชายให้คู่	ขึ้นบ่คู่ดูข่อยบ่หนี
ตายเป็นผีกะสีนำมาหลอก	ออกจากบ้านกะสีหว่านดินนำ
หว่านดินนำกะให้แม่สาวย่าน ^{๙๑}	

การแต่งกาย

การแต่งแบบชุดศรัทธา คือสวมเสื้อแขนกระบอกย้อมคราม มีการตกแต่งตัวเสื้อด้วยด้ายสีและกระดุมสีต่างๆ นุ่งโสร่งหรือผ้าซิ่นมัด หมีคันต่อตีนขึ้น ที่เอวจะแขวนกระดิ่งหรือกระพรวนคอวัว สวมหมวกกาบเซิ้ง พาดสไบจี๊ดสีแดงเฉียงไหล่ สวมส่วมือ

การแห่บั้งไฟหรือการเซิ้งบั้งไฟนี้ส่วนมากจะเป็นคนวัยหนุ่มสาว และในขบวนแห่เพื่อนรำจะได้รับความร่วมมือจากคุ้มต่างๆ ช่วยกันสรรค์สร้างขบวนแห่ให้มีความสวยงามและคิดการแสดง หรือสร้างคติเตือนใจให้แก่ผู้มาชมขบวนแห่^{๙๒}

นอกจากนี้ยังมี การเซิ้งบั้งไฟ เป็นการขับร้องเป็นกาพย์ เป็นกลอน ประกอบเครื่องดนตรี พวงกลอง แคน ฉิ่ง เป็นหมู่คณะเพื่อความสนุกสนาน

๑. พวกเซิ้งธรรมะ เป็นพวกที่เรียบง่าย เป็นคณะและมีผู้กล่าวนำ มีการฟ้อนแบบต่างๆ ตามที่หัวหน้าคณะจะสั่งกาพย์เซิ้งก็เป็นคติธรรมสอนใจไปด้วย

^{๙๐} สัมภาษณ์ คุณยาศิ ทิหม่วย, ผู้เฒ่าประจำหมู่บ้าน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๙๑} สัมภาษณ์ นายคำมูล กตอินทร์, พราหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๙๒} สัมภาษณ์ นายกิจ วงศรีละคร, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

๒. พวกเซ็งกินเหล้า เป็นพวกคอสรา ไม่มีขบวน

จับกลุ่มกันเล่นเซ็งไม่เป็นระเบียบกายกั้ตลกโปกฮา ทั้งคำสุภาพ คำหยาบ (แต่เขาไม่ถือว่าเสียหยา)

๓. พวกเซ็งขอเงิน เป็นพวกที่ไม่อยู่ในอันดับ คือไม่มีบท ไม่มีทำนอง กลุ่มละ ๔ – ๕ คน ดึงกลอง ตีปี่เป่าเคาะไม้แล้วแต่นักออก พวกหลังนี้เล่นเพื่อขอเงินเท่านั้นเอง เพราะประเพณีนี้มีการเซ็งขอสุรา ขอนม ขอเงินซื้อสุรา ก็เลยตั้งคณะขึ้นขอบ้าง ส่วนมากเป็นพวกวัยรุ่นและเด็กเล็ก^{๕๔}

ตัวอย่างบทเซ็ง ที่เป็นบทตลก น่าสนใจ

“แม่เถ้าเอ๊ยลูกเขยมาแล้ว แม่เถ้าแก้วไปลื้ออยู่ใส อยู่คีไฟตาเหล็ยมเม้าๆ ข้อยมาเว้าแม่เถ้าอย่าหนี”^{๕๕}

จะเห็นได้ว่าการแห่บั้งไฟนั้นนอกจากจะได้รับความสนุกสนานแล้วยังได้สร้างความสมัคคีปรมาณให้กับชุมชน และให้คติคำสอนให้กับผู้มาเยี่ยมชมและการแสดงการละเล่นยังเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนมาแสดงการละเล่น คนเราเมื่อได้เล่นได้กินร่วมกัน ก็จะเกิดความรักใคร่ใยดีต่อกัน การเล่นบางอย่างจะสุภาพเรียบร้อย บางอย่างไม่สุภาพบ้าง แต่ก็ไม่ใช่สาหาความ ถือเป็นการเล่นเท่านั้น และก่อนจะมีการนำไปจุดนั้นชาวบ้านจะแห่บั้งไฟเข้าไปในวัดกุฎยชรวนาราม บ้านหนองเขื่อนช้าง และนิมนต์พระมาสวดเพื่อเป็นสิริมงคลให้กับผู้มาร่วมงานบุญบั้งไฟ และสวดให้กับบั้งไฟก่อนจะนำไปจุดเที่ยงท่ายฟ้าฝน และเป็นมงคลให้กับบั้งไฟแข่งและเจ้าของบั้งไฟเอง

๒.๔.๕ จุดบั้งไฟ

ชาวบ้านหนองเขื่อนช้างก่อนจะจุดบั้งไฟนั้นจะมีการจุดบั้งไฟเสี่ยงทายเสียก่อน โดยจะจุดที่หน้าศาลปู่ตา โดยมีเฒ่าจ้ำ หรือจะจ้ำเป็นผู้นำในการทำพิธี การจุดบั้งไฟเพื่อเสี่ยงทาย จะมีการจุด ๓ บั้ง (๓ ครั้ง)

จุดบั้งแรก (ครั้งแรก) เพื่อบูชาปู่ตา และเสี่ยงทายคน คือถ้าจุดแล้วบั้งไฟขึ้น แสดงว่าคนในหมู่บ้านจะอยู่ดีมีความสุขไม่ล้มตายด้วยโรคภัย อันตรายต่างๆ

^{๕๔} สัมภาษณ์ นายสังคม อักแสง, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าสอง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๕๕} สัมภาษณ์นายศิริ คำมูล, มรรคนายกวัดกุฎยชรวนาราม, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

จุดบั้งสอง (ครั้งที่ ๒) จุดเพื่อเสี่ยงทายสัตว์ คือ ช้าง ม้า วัว ควาย หรือสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ของคนในหมู่บ้าน ถ้าจุดขึ้น แสดงว่าสัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้จะไม่ตายด้วยโรคห่า หรือโรคระบาด

จุดบั้งสาม (ครั้งที่สาม) เพื่อเสี่ยงทายฟ้าฝน คือถ้าบั้งไฟขึ้นแสดงว่าฟ้าฝนในปีนี้จะดี การทำการเกษตรจะได้ผล^{๕๖}

พิธีกรรมการจุดบั้งไฟนี้เป็นพิธีกรรมบูชาเทวดาของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง มีความเชื่อเกี่ยวเรื่องพญาแถน ผนวกกับความเชื่อปู่ตา คือผีบรรพบุรุษที่จะช่วยปกป้องรักษาจากภัยพิบัติธรรมชาติอันจะเกิดได้ง่ายในฤดูทำนาช่วยให้การประกอบอาชีพของชาวบ้านเป็นไปอย่างราบรื่น ดังนั้นเมื่อจะมีการจุดบั้งไฟ ก็ต้องมีการจุดบั้งไฟบอกกล่าวกับผีปู่ตาเสียก่อน เพื่อเป็นการเสี่ยงทาย และขอให้ปู่ตาเป็นสื่อให้พญาแถนให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล^{๕๗}

ชนิดของบั้งไฟ

ชนิดของบั้งไฟมีหลายชนิด ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายในการทำ อาจจะแยกเป็นแบบใหญ่ และนิยมทำกันมากมี ๓ แบบ คือ แบบมีหาง แบบไม่มีหาง และบั้งไฟตะไลบั้งไฟมีหางเป็นแบบมาตรฐาน เรียกว่า “บั้งไฟหาง” มีการตกแต่งให้สวยงามเมื่อเวลาเช้า เวลาจุดจะพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้าได้สูงมาก ควบคุมทิศทางได้เล็กน้อยบั้งไฟแบบไม่มีหางเรียกว่า “บั้งไฟกองข้าว” รูปร่างคล้ายกล่อ่งใส่ข้าวเหนียว ชนิดมีขาตั้ง เป็นแฉก ถ้าจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดก็คล้ายจรวดนั่นเองบั้งไฟตะไล มีรูปร่างกลม มีไม้บางๆ แบนๆ ทำเป็นวงกลมรอบหัวท้ายของบั้งไฟ เวลาพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้าจะพุ่งไปโดยทางขวาง บั้งไฟทั้งสามแบบที่กล่าวมา ถ้าจะแยกย่อยๆ ตามเทคนิคการทำและลักษณะรูปร่างของบั้งไฟ จะแยกเป็นประเภทได้ ๑๑ ชนิด ดังนี้คือ

๑. บั้งไฟโมดหรือโหมด
๒. บั้งไฟม้า
๓. บั้งไฟช้าง
๔. บั้งไฟจินาย

^{๕๖} สัมภาษณ์ นายคำมูล คตอินทร์, พราหมณ์พิธีกรรม บ้านหนองเขื่อนช้าง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๕๗} สัมภาษณ์ พระครูศรีปริยัติโสภิต, เจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, พระครูสารกิจประยุต (กาบ ฐานทตฺโต), เจ้าคณะตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕. พระครูผาสุภสารธรรม (ที), เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพธิ์ไชยาราม, และพระครูรัตนศีลวิสุทธิ, เจ้าอาวาสวัดบ้านหินลาด, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

๕. บั้งไฟดอกไม้
๖. บั้งไฟฮ้อยหรือบั้งไฟร้อย
๗. บั้งไฟหมื่น
๘. บั้งไฟแสน
๙. บั้งไฟตะไล
๑๐. บั้งไฟดื้อ
๑๑. บั้งไฟพลุ^{๙๘}

จากนั้นชาวบ้านก็จะแห่บั้งไฟไปที่ห้างที่เตรียมการไว้ล่วงหน้าแล้ว เพื่อทำการจุดบั้งไฟ การจุดบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างนี้จะจุดบั้งไฟหมูก่อน (บั้งไฟของแต่ละหมู่บ้าน) ซึ่งมีทั้งหมด ๒๓ บั้ง จะไม่มีการแข่งขัน จะเป็นแต่เพียงการจุดเพื่อความสนุกสนาน คือถ้าบั้งไฟใครขึ้นก็จะเฮฮาสนุกสนาน แต่ถ้าบั้งไฟไม่ขึ้นหรือแตก จะมีการห้ามกันลงโคลนตม สนุกสนานเช่นกัน จะจุดตั้งแต่ ๐๕.๐๐ น. – ๑๒.๐๐ น. และหลังจากนั้นก็จะเป็นการจุดเพื่อแข่งขันกัน จะมีคนต่างหมู่บ้านมาทำการลงเบียนเพื่อการแข่งเอาเงินรางวัล^{๙๙}

ขนาดของบั้งไฟที่นำมาจุดที่ห้างได้แก่

- ก. บั้งไฟร้อย มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ ๓ กิโลกรัม
- ข. บั้งไฟหมื่น มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ ๑๒ กิโลกรัม
- ค. บั้งไฟแสน มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ ๑๒๐ กิโลกรัม
- ง. บั้งไฟล้าน มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ ๕๐๐ กิโลกรัม^{๑๐๐}

ชาวหนองเขื่อนช้างมีการแข่งขันบั้งไฟแฟนซีและบั้งไฟแสน โดยบั้งไฟแฟนซีเป็นบั้งไฟขนาดเล็ก มีเส้นผ่านศูนย์กลาง ๒ นิ้ว และบรรจุดินประสิวไม่เกิน ๔ กก. แข่งขันกันที่ความสวยงามและลีลาลูกเล่นเมื่อจุดขึ้นฟ้า เช่นอาจจะมียี่มหลาคีสันกางออก หรือมีเสียงประกอบ ส่วนบั้งไฟแสนซึ่งเป็นบั้งไฟที่แข่งขันกันโดยนับจากเวลาที่บั้งไฟขึ้น บั้งไฟของใครขึ้นนานที่สุดก็เท่ากับว่าบั้งไฟขึ้นสูงที่สุด (ระดับที่เป็นแชมป์บั้งไฟจะขึ้นนานกว่า ๒ นาที) บั้ง

^{๙๘} สัมภาษณ์ นายอริย์ จำปปี, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๓ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๙๙} สัมภาษณ์ นายสังคม อักแสง, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าสอง, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ นายศิริ คำมูล, มรรคนายกวัดกุญชรวนาราม, และสัมภาษณ์ นายอุทิศ สืบกงแสง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒๐ ตำบลท่าสองคอน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

ไฟเส้นจึงต้องมีขนาดใหญ่ ความยาว ๔ เมตร เส้นผ่านศูนย์กลาง ๖ นิ้ว และบรรจุดินประสิวหนัก ๑๒๐ กก. นับเป็นบั้งไฟที่ทำยาก และต้องอาศัยความชำนาญเป็นพิเศษ เพราะถ้าบั้งไฟนี้แตกแล้วจะเป็นอันตรายมาก เพราะฉะนั้นก่อนทำ “ช่างบั้งไฟ” ซึ่งเป็นผู้ทำบั้งไฟจะต้องมีพิธีกรรมบวงสรวงให้ ถูกต้องตามหลักการทำบั้งไฟเส้นเสียก่อนจึงจะลงมือทำ ในช่วงที่มีการจุดบั้งไฟนั้นนับเป็นช่วงตื่นเต้นและสนุกสนาน โดยเฉพาะช่างบั้งไฟจะต้องลุ้นมากกว่าใคร เพราะหากบั้งไฟไม่ขึ้นก็จะถูกโยนลงบ่อโคลนนัยว่าเพื่อเป็นการลงโทษ แต่ปัจจุบันนี้ไม่ว่าบั้งไฟจะขึ้นหรือไม่ขึ้นก็จะมีโยนโคลนเพื่อความสนุกสนานมากกว่า

ในพิธีการจุดบั้งไฟ ส่วนใหญ่ผู้หญิงจะไม่ค่อยไปร่วมมากนักเพราะกลัวบั้งไฟจะแตก และตกใจในความเสียงดัง^{๑๑๑}

จะเห็นได้ว่าการจุดบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างนี้ นอกจากจะได้ความสนุกสนานสร้างความสามัคคีในชุมชนแล้ว ยังคงอนุรักษ์ความเชื่อแบบโบราณอยู่ คือก่อนจะนำบั้งไฟไปจุดนั้นแข่งขันนั้น ก็ยังคงต้องมีการจุดบั้งไฟเพื่อเสี่ยงทาย และบอกกล่าวกับศาลปู่ตาประจำหมู่บ้านเสียก่อน เพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับคนในหมู่บ้าน ถึงแม้ความสะดวกสบายหลายอย่างจะเข้ามาช่วยให้กิจกรรมการจุดบั้งไฟง่ายขึ้น แต่ชาวบ้านก็ยังคงรักษาประเพณีดั้งเดิมให้ได้มากที่สุด

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ นายกิจ วงศรีละคร, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลท่าสองคอน, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕, นายหนู ขาลเกตุ, มรรคนายกวัดบ้านหินลาด, และ นายถม ขานหมัก, กำนันตำบลท่าสองคอน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๕ และคุณยายดี ทิหม่วย, ผู้เฒ่าประจำหมู่บ้าน, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๕.

รูปแบบพิธีกรรมการจัดงานบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง

กิจกรรม	ความเชื่อและพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม	ความเชื่อและพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟในปัจจุบัน
๑. ความเชื่อ	เชื่อว่าเมื่อจัดประเพณีบั้งไฟแล้วฝนจะตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำทำนาข้าวปลาอุดมสมบูรณ์	ยึดถือความเชื่อแบบดั้งเดิม
๒. การประชุม	ประชุมกันที่วัด	ประชุมกันที่องค์การบริหารส่วนตำบล
๓. การเตรียมงาน	เตรียมงานกันที่วัด โดยทุกหมู่บ้านจะมารวมกันทำบั้งไฟที่วัด	แยกกันไปทำของแต่ละหมู่บ้าน
๔. งบประมาณ	ได้รับบริจาคจากชาวบ้าน	ได้รับบริจาคจากชาวบ้าน และองค์การบริหารส่วนตำบล หมู่บ้านละ ๕,๐๐๐ บาท
๕. การจัดผามคูบ (ปลั้มพิธี)	ใช้ไม้ไผ่ และหญ้าคามุง	ใช้เต็นท์
๖. พิธีเลี้ยงต้อนรับ	รวมกันที่วัด	รวมกันที่วัดในวันแห่ และเลี้ยงรับที่บ้านในวันก่อนวันงาน
๗. การทำบั้งไฟ	๗.๑ ใช้ไม้ไผ่ ๗.๒ ใช้วิธีการตำดินป่น โดยใช้แรงงานคน ๗.๓ การบรรจุดินป่น ใช้แรงงานคนอัดบรรจุเข้าบั้งไม้ไผ่ ๗.๔ การมัดและการประกอบ ใช้เชือกปอพันเป็นเส้นๆ ใช้แรงงานคน และใช้เวลาหลายวัน ๗.๕ นิยมทำหมู่บ้านละ ๑ บั้ง เพื่อใช้ในพิธีขอฝนเท่านั้น ๗.๖ บั้งไฟมีขนาดไม่ใหญ่มาก ๗.๗ มาทำรวมกันที่วัด	๗.๑ ใช้ท่อพีวีซี ๗.๒ ใช้การบดดินป่น โดยใช้เครื่องบด ๗.๓ ใช้เครื่องบรรจุดินป่น ไม่ต้องใช้แรงงานคน ๗.๔ ใช้การชันสกรู ใช้เวลาวันเดียว ๗.๕ ทำหมู่บ้านละ ๑ บั้งเพื่อใช้ในการขอฝน และทำขึ้นอีกหลายบั้งเพื่อใช้แข่งขัน ๗.๖ บั้งไฟมีหลากหลายขนาด บางปีมีถึงบั้งไฟล้าน ๗.๗ แยกกันทำแต่ละหมู่บ้าน

กิจกรรม	ความเชื่อและพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม	ความเชื่อและพิธีกรรมการทำบุญบั้งไฟในปัจจุบัน
๘. การสดสงฆ์	มีการจัดกิจกรรมสดสงฆ์ เป็นการห้ามไม่ให้พระภิกษุสงฆ์ ในปีนั้นๆ มีการบวชเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา	ปัจจุบัน ไม่มี
๙. เอ้บั้งไฟ	๙.๑ ใช้การวาดลวดลายลงบนกระดาษ โดยเป็นการพิสูจน์ฝีมือช่างอย่างแท้จริง, ใช้เป้งเปียกในการติด, ใช้แรงงานหลายคน, ใช้ระยะเวลาในการทำหลายวัน ๙.๒ มารวมกันทำที่วัด	๙.๑ ใช้การพิมพ์ลายจากคอมพิวเตอร์, ใช้กาวในการติด, สามารถทำคนเดียวได้, ใช้ระยะเวลาสั้นลง ๙.๒ แยกกันทำของแต่ละหมู่บ้าน
๑๐. แห่บั้งไฟ	๑๐.๑ มีขบวนแห่รวมกันทุกหมู่บ้าน รวมกันเป็นขบวนเดียว ๑๐.๒ ในขบวนจะหามเสลี่ยงพระนำหน้า ๑๐.๓ มีการแห่นาคพระที่บวชในวันประเพณี ๑๐.๔ การแต่งกายของนางรำจะใช้ผ้าพื้นเมือง และมีการเซิ้งที่เป็นแบบใช้คน มีเครื่องดนตรีไม่กี่ชนิด ใช้คนในการร้องกาพย์เซิ้งบั้งไฟ	๑๐.๑ มีขบวนแห่ของแต่ละหมู่บ้าน แยกเป็นขบวน ๑๐.๒ ปัจจุบันใช้รถยนต์ ๑๐.๓ ปัจจุบัน ไม่มี ๑๐.๔ การแต่งกายของนางรำก็ยังใช้ผ้าพื้นเมืองเช่นเดิม แต่มีการแต่งกายแบบแฟนซีเพื่อความสนุกสนาน และล้อเลียนเหตุการณ์บ้านเมือง มีการเปิดเครื่องเสียงแทนการใช้เครื่องดนตรีสด
๑๑. การจุดบั้งไฟ	๑๑.๑ ก่อนจะมีพิธีจุดบั้งไฟเพื่อขอฝน จะมีพ่อพราหมณ์เป็นผู้นำในการทำพิธีขอฝน และจุดหมู่บ้านละ ๑ บั้ง ถ้าหมู่บ้านไหนจุดไม่ขึ้นก็จะห้ามช่างบั้งไฟลงไปคลุกโคลนตม ๑๑.๒ การจุดบั้งไฟจะใช้คนขึ้นไปจุด	๑๑.๑ พิธีกรรมก่อนจุดบั้งไฟยังเป็นแบบดั้งเดิมอยู่ แต่ที่มีเพิ่มเติมขึ้นคือการแข่งขันเพื่อชิงเงินรางวัล และมีหมู่บ้านอื่นตำบล อำเภออื่น หรือจังหวัดอื่นทำบั้งไฟมาลงทะเลเบียนแข่งขันด้วย ๑๑.๒ ใช้สัญญาณโทรศัพท์ในการจุด

๒.๕ สรุป

จากการศึกษาความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามนั้น จะเห็นได้ว่า

บุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนช้างนั้นเป็นที่ทำกันเดือน ๖ เพื่อเป็นการบูชา พญาแถน เพื่อเป็นการเสี่ยงทายฟ้าฝน และเพื่อเป็นการขอฝน เป็นประเพณีที่ถือ ปฏิบัติมาแต่ โบราณบางหมู่บ้านถือเคร่งมากคือจะต้องทำบุญบั้งไฟทุกปีจะเว้น ไม่ทำไม่ได้เพราะถ้าเว้นไม่ ทำบุญนี้เชื่อว่าอาจทำให้เกิดเหตุเภทภัยต่างๆ เช่นฝนแล้งบ้างหรือไม่ตกต้องตามฤดูกาลบ้าง คนหรือวัวควายอาจเกิดเจ็บป่วยเป็นโรคต่างๆ บ้างเป็นต้นและเมื่อทุกบุญดังกล่าวแล้วก็เชื่อว่า ฟ้าฝนจะ อุดมสมบูรณ์ประชาชนในละแวกนั้นจะอยู่เย็นเป็นสุขเพราะมีข้าวปลาอาหาร บริบูรณ์ทั้งปราศจากโรคภัยด้วยการเตรียมงานเมื่อชาวบ้านตกลงกำหนดวันกับทาง วัดแล้วว่า จะทำบุญบั้งไฟวันใดก็พากันจัดหาเงินซื้อดินประสิวไปมอบให้ทางวัด เพื่อให้เจ้าอาวาส ประชุมประภิกษุสามเณรและชาวบ้านจัดทำบั้งไฟขึ้นและเจ้าบ้าน (คนในหมู่บ้านที่เป็น เจ้าภาพ) จะทำฎีกาบอกบุญไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง เพื่อให้ชาวบ้านอื่นจัดบั้งไฟและขบวนแข่ง มาร่วมงานบุญและประชันกันบางที่มี ประกาศให้หมู่บ้านหรือบุคคลนำบั้งไฟมาประกวดกัน โดยประกาศทั้งขบวนแห่การ ประดับตกแต่งบั้งไฟและการจุดขึ้นสูงของบั้งไฟด้วยทางคณะ เจ้าภาพจะจัดหา รางวัลให้ผู้ชนะเมื่อใกล้จะถึงวันกำหนดงานชาวบ้านที่เป็นเจ้าของงานจะพากัน ปลุกเพ็งหรือผาม (ประรำ) รอบบริเวณวัดหรือศาลาวัดเพื่อให้คนหมู่บ้านอื่นที่มา ร่วมงาน ได้พักอาศัยและทุกบ้านเตรียมสุราอาหารทั้งคาวหวานไว้ต้อนรับแขกที่จะ มาจากต่างถิ่นโดยไม่คิดมูลค่าส่วนผู้ชำนาญในการทำบั้งไฟก็เตรียมหาไม้และ อุปกรณ์มาทำบั้งไฟ บั้งไฟมีความ เล็กใหญ่แล้วแต่ความต้องการหรือตามความ สามารถของผู้จัดทำที่มีขนาดใหญ่มี ๒ ชนิดคือ บั้งไฟหมื่นและบั้งไฟแสน ตามน้ำหนักของดินปืนบั้งไฟหมื่นใช้ดินปืนหนัก ๑๒ กิโลกรัม (หนึ่งหมื่น) ถ้าบั้ง ไฟแสนก็ใช้ดินปืนหนักสิบหมื่น (๑๒๐ กิโลกรัม)บั้งไฟ คือ กระจบอกไม้ไผ่ ยาว ประมาณ ๒ ถึง ๓ เมตร ทะลุปล้องออกหรือกระจบอกเหล็กกลมๆ กลวงข้างในก็ได้ สำหรับ ใช้บรรจุดินปืน ตำดินปืนให้แน่นเกือบเต็มกระจบอกโดยมีลิ่มอุดที่ปลายกระจบอก ข้างหนึ่งให้แน่น เอาดินเหนียวปิดปากกระจบอกอีกข้างหนึ่งเสร็จแล้วเจาะรูให้ พอเหมาะแล้ว เอาไม้ไผ่ขนาดเล็กเป็นท่อนๆ ข้างกันมีข้อยาวต่างๆ กันมาเป็น ลูกบั้งไฟโดยมัดรอบตัวบั้งไฟ เพื่อให้เกิดเสียงดังเมื่อบั้งไฟอยู่ในอากาศและมีไม้ไผ่ลำยาวทำเป็นหางมีขนาดสั้นยาวแล้วแต่ ขนาดของบั้งไฟแล้วระดับประดา บั้งไฟด้วยกระดานสีทำลวดลายต่างๆ กันแล้วแต่จะเห็น

สวยามวันทำบุญเมื่อถึง วันทำบุญชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่ทำบุญเตรียมทาอาหารการกิน รับแขกและ ภัตตาหารสำหรับถวายพระภิกษุสามเณรที่มาร่วมงานส่วนชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ ที่ได้รับการบอกบุญก็จะมีทั้งผู้เฒ่าผู้แก่หนุ่มสาวและเด็กพร้อมทั้ง บั้งไฟมาร่วมงานบุญที่วัดซึ่งตามปกติจะมาพร้อมกับพระภิกษุสามเณรที่มาร่วม งานบุญในงานบุญบั้งไฟพ่อแม่ ยินดีให้ลูกสาวไปร่วมงานโดยไม่มีการขัดข้องเกี่ยงงอน ในงานบุญบั้งไฟมักจะมีการบวชนาค ด้วย ก่อนบวชมีการฟังพระสวดมนต์ และถวายภัตตาหารเพล ตอนบ่ายตีกลองรวมประชาชน ทำพิธีสู่ขวัญนาคและทำพิธีบวชนาคก่อนจะมีการบวชนาค เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ผู้บวช จะมีพิธีสู่ขวัญนาคก่อน

ปัจจุบันนี้เป็นยุคสมัยของกระแสสังคมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวัตถุ ความเชื่อ ค่านิยม จึงทำให้ประเพณีบุญบั้งไฟมีผลกระทบทางพิธีกรรมทางด้านศาสนาและความเชื่อซึ่งเคยเป็นส่วนสำคัญของบุญบั้งไฟก็เริ่มจะมีความเสื่อมถอยลงในยุคสมัยใหม่จึงทำให้ความหมายเดิมของประเพณีบุญบั้งไฟได้เลือนหายไปซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจและสังคม จึงทำให้การพนันเข้าไปมีบทบาทสำคัญในงานบุญบั้งไฟ จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การพนันจึงกลายเป็นส่วนสำคัญของงานบุญบั้งไฟในหลายพื้นที่ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นและมีการพนันขึ้นต่อรวมอยู่ด้วย การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบัน มุ่งผลทางด้านเศรษฐกิจโดยส่วนรวมดีขึ้น ส่วนรูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟมีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตเป็นอย่างมาก เช่น วัสดุ อุปกรณ์ที่ใช้ การตกแต่ง การจุดบั้งไฟ กิจกรรมการแสดง และกฎเกณฑ์ต่างๆ เนื่องจากว่าวัตถุดิบและวัสดุในท้องถิ่นหายาก ในปัจจุบันนี้จึงหันมาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่แทนวิธีการทำแบบดั้งเดิม การจัดประเพณีบุญบั้งไฟของชาวบ้านหนองเขื่อนในปัจจุบัน จัดทำขึ้นทั้งเพื่อขอฝน และจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยวมาชมงาน มีขบวนแห่มากมายทั้งนางรำ และการละเล่นต่างๆ ซึ่งเป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มาก ผิดกับอดีตเพราะในอดีตจัดทำขึ้นเพื่อขอฝน และการละเล่นต่างๆ ในปัจจุบันเน้นการท่องเที่ยวเป็นหลัก